

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het belang van het Binnenhof

Smit, D.E.J.

Citation

Smit, D. E. J. (2015, July 1). *Het belang van het Binnenhof*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33239>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33239>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/33239> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Smit, Diederik

Title: Het belang van het Binnenhof : twee eeuwen Haagse politiek, huisvesting en herinnering

Issue Date: 2015-07-01

Vooruitkijken of terugblikken, 1840-1880

Een onbevredigende situatie

In 1843 verscheen een boekje met de titel *Physiologie van Den Haag*, geschreven door *een Hagenaar*.¹ De Hagenaar in kwestie was Willem Jozef Andreas Jonckbloet, een jonge letterkundige die later nog faam zou verwerven als liberaal Kamerlid en hoogleraar in de Letteren in zowel Groningen als Leiden.² Jonckbloet schetst door middel van een rondgang door de stad een aardig beeld van Den Haag tegen het midden van de negentiende eeuw. Zo beschrijft hij verschillende beeldbepalende gebouwen, sociëteiten, koffiehuisen, parken en theaters in de stad. Zijn beschrijvingen zijn veelal ironisch en kritisch van toon. Zij dienen niet alleen ter vermaak van de lezer, maar zijn in veel gevallen een directe aanklacht tegen de in de ogen van de schrijver vervallen samenleving met haar verwerpelijke gewoontes. Een goed voorbeeld hiervan is te vinden in het vierde hoofdstuk, waarin de auteur na enige omzwervingen rond de Hofvijver op het Binnenhof aanbe-landt. Plotseling staat hij daar oog in oog met de Grote Zaal, het majestueuze middelpunt van het complex. Getroffen door het imposante gebouw dwalen zijn gedachten af naar de tijden van graaf Willem II, naar Floris V en de jaren van de Republiek, toen in de zaal de Spaanse vaandels prijkten, 'wier statich ruischen tuigde van den moed der dapperen, van de inspanning die de verwerving van het kostbaar kleinood der vrijheid gekost had'. Zijn bewondering slaat vervolgens echter om in afschuw als hij zich realiseert waarvoor de zaal thans dient:

Die zaal zo trotsch van bouw, die reus uit den voortijd, zoo rijk aan herinneringen. Die zaal dient in onze dagen, niemand die van den gruwel onbewust is, zij dient tot de trekking der loterij. In plaats van het ruischen der vijandelijke banieren hoort men er thans het wentlen van 't geluks of onheilsrad!³

Jonckbloet trekt de conclusie dat het verval van Nederland niet meer dan logisch is, 'wanneer wij zulk eene plaats zoo misbruiken', en hij spreekt de hoop uit dat de nieuwe koning, Willem II, spoedig een einde zal maken aan deze smet op de natie.

De kritiek in de *Physiologie van Den Haag* stond niet op zichzelf. Enkele maanden voor de publicatie van het werkje was in literair tijdschrift *De Gids* het bekende verhaal *Jan, Jannetje en hun jongste kind* van Everhardus Johannes Potgieter verschenen, waarin in de persoon van de beruchte figuur Jan Salie de lamlendige toestand van het land aan de kaak werd gesteld.⁴ Daarnaast klonk sinds het feitelijke verlies van de Zuidelijke Nederlanden in 1830 ook vanuit de politiek zelf steeds vaker kritiek. De Belgische opstand en de negen jaar durende staat van oorlog hadden een nieuwe discussie over de constitutionele basis van het Koninkrijk aangezwengeld, waarbij het niet alleen ging over de vraag of er een nieuwe Grondwet moest komen, maar ook over de staatsrechtelijke aard van deze Grondwet. Zowel oudgedienden als Van Hogendorp, als jongere, meer liberale politici waren van mening dat een grondwettelijke herziening van de landspolitiek noodzakelijk was.⁵ Het aantreden van Willem II en de komst van een nieuwe Grondwet in 1840 konden de notie van neergang echter niet doen verdwijnen. Een groeiende liberale oppositiebeweging, onder leiding van Johan Rudolph Thorbecke, zou gedurende de jaren veertig pleiten voor een transparanter kiesstelsel en invoering van ministeriële verantwoordelijkheid. Waar mannen als Jonckbloet en Potgieter de morele en culturele houding van het land aan de kaak stelden, daar hekelden deze politici de politieke stagnatie van het Koninkrijk.

Wat de tekst van Jonckbloet interessant maakt is dan ook niet zijn kritische toon of ironische stijl, maar veeleer dat de inrichting van het Binnenhof onderdeel is van zijn kritiek. Tot die tijd waren noch de gebouwen zelf, noch hun gebruik onderwerp van discussie geweest. Zoals in het vorige hoofdstuk is gebleken, ging het tijdens de Restauratie vooral om de vraag op welke plaats het centrale bestuur en in het bijzonder de koning zou zetelen. Wat betreft de huisvesting van de overige politieke machten, was het vooral van belang geweest dat deze zich in de nabijheid van het hof bevonden en het liefst op of rondom het historische Binnenhof. Op deze manier werd de illusie gewekt van een voortzetting van de politiek van voor de Franse inlijving. Het beleid ten aanzien van de nadere inrichting van het complex was vervolgens vooral pragmatisch geweest. In het ene geval zocht het nieuwe bestuur nadrukkelijk aansluiting bij de politiek van het ancien régime, in

het andere geval koos men voor gebruiken die uit de Bataafse tijd stamden. Met de fysieke staat waarin de gebouwen op het Binnenhof zich bevonden, was destijds bovendien nauwelijks rekening gehouden. Hoewel een aanzienlijk deel van het complex al sinds de achttiende eeuw in vervallen toestand verkeerde en ruimtegebrek voor met name de ministeries een voortdurend probleem was, bleven grote verbouwingen gedurende vrijwel de gehele regering van Willem I uit. De illusie van continuïteit diende voorop te staan, ook al hield dat in dat de Staatsloterij de grootste en indrukwekkendste zaal van het Binnenhof kreeg toegewezen.

De jaren veertig van de negentiende eeuw betekenden echter een omslag in de houding ten aanzien van het historische Binnenhof, zeker nadat de grondwetsherziening van 1848 het Koninkrijk van een nieuwe staatsrechtelijke basis had voorzien en de politieke verhoudingen in het land ingrijpend had gewijzigd. Voortaan was het parlement een waardige tegenspeler van de regering en waren de ministeries zelfbewuste bestuursorganen die op eigen initiatief en verantwoordelijkheid konden handelen. De periode dat de koning het landsbestuur belichaamde en ambtenaren en volksvertegenwoordigers hem enkel dienden te volgen was hiermee voorbij. Waar de politiek van de Restauratie gekenmerkt werd door een schijnbaar monolithische cultuur van eensgezindheid, schiep de Grondwet van 1848 ruimte voor dualisme, transparantie en herdefiniëring van de machtsbalans. De mislukking van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden bracht daarnaast een kleine identiteitscrisis teweeg. Het verlies van de Zuidelijke Nederlanden maakte duidelijk dat het van boven opgelegde beleid van nationale eenheid gefaald had en de rol van het Koninkrijk op het internationale toneel was uitgespeeld. Het glorieuze verleden van de Gouden Eeuw leek nu verder weg dan ooit, een besef dat de belangstelling voor de eigen geschiedenis deed opleven.

Beide ontwikkelingen hadden als gevolg dat de discussie over de huisvesting van het nationale bestuur in de tweede helft van de negentiende eeuw een andere wending nam. Anders dan aan het begin van de eeuw ging het nu niet meer om de vraag in welke stad de regering diende te zetelen, maar vooral op welke manier de verschillende politieke instellingen in Den Haag gehuisvest zouden worden. Moesten de nieuwe politieke verhoudingen in de huisvesting tot uitdrukking komen? En welke toekomst was er voor de bestaande gebouwen op het Binnenhof? Dergelijke vragen zouden vanaf de jaren 1840 niet alleen ambtenaren, parlementariërs en architecten heel wat hoofdbrekens bezorgen, maar tevens de inzet worden van een veel breder

gevoerd debat over nationale stijl, monumentenzorg en de omgang met het eigen verleden.

Kern van dit debat was de vraag welke vorm van architectuur het meest representatief was. Moest er op de plek van het Binnenhof nieuwbouw komen en zo ja in welke stijl? Diende men in navolging van andere landen te kiezen voor een ostentatief bolwerk in klassieke stijl of moest men juist het eigene als uitgangspunt nemen? Doordat de onenigheid over het antwoord op deze vragen groot was en het de regering aan een heldere visie ontbrak, zou het beleid ten aanzien van de landsgebouwen jarenlang geen duidelijke lijn kennen. Plannen volgden elkaar in snel tempo op en verdwenen even snel als zij verschenen. Pas in het laatste kwart van de negentiende eeuw zou het denken over de huisvesting van het landsbestuur geleidelijk een nieuwe richting inslaan en de toenemende aandacht voor het eigen verleden het bestaande Binnenhof opnieuw in de schijnwerpers plaatsen: ditmaal niet als een plek waar men louter uit gewoonte bijeenkwam, maar in de eerste plaats als een plek die zijn representativiteit ontleende aan zijn historische karakter.

Krimp en kritiek

Hoewel de officiële afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden in 1839 en de Grondwet van 1840 op papier fundamentele wijzigingen voor het Koninkrijk waren, veranderden zij in eerste instantie weinig aan de wijze waarop de verschillende politieke lichamen in Den Haag gehuisvest waren. Het nieuwe constitutionele kader was vooral een bevestiging van de praktijk zoals deze reeds vanaf de Belgische Opstand bestond. Werkelijke staatkundige vernieuwingen bevatte de nieuwe Grondwet nauwelijks. Wel regelde de constitutie de scheiding van de provincie Holland in een noordelijk en zuidelijk deel en maakte zo een einde aan een eeuwenoude traditie. Waar het Binnenhof sinds de late Middeleeuwen afgevaardigden uit alle delen van Holland had ontvangen, beperkte het bestuur zich vanaf nu enkel tot dat gedeelte van de provincie dat ten zuiden van het Haarlemmermeer was gelegen. Statenleden uit Amsterdam, Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen zouden voortaan in Haarlem in vergadering bijeenkomen.⁶

De Noord-Hollandse afgevaardigden voor de Provinciale Staten waren overigens niet de enigen die het Binnenhof definitief verlieten. Gedurende de jaren 1830 was er ook bij de andere wetgevende lichamen sprake van

krimp. Zo was sinds de revolutie in de Zuidelijke Nederlanden het aantal leden van de Staten-Generaal gehalveerd. Telde de Tweede Kamer in 1815 nog 110 leden, na het uitbreken van de revolutie waren dat er nog slechts 55.⁷ Hetzelfde gold voor de Eerste Kamer. Sinds 1830 schommelde het aantal senatoren tussen de twintig en dertig, eveneens een halvering ten opzichte van de vijftien jaar daarvoor.⁸ Van een nijpend tekort aan ruimte op het Binnenhof was in deze jaren geen sprake, zoals duidelijk tot uitdrukking kwam in de vergaderzalen van beide Kamers. In de Trêveszaal waren de senatoren voortaan gezeten rondom slechts één enkele vergadertafel, die midden in de zaal geplaatst werd.⁹ Aan de overzijde, in de voormalige Balzaal van het stadhoudelijk paleis, werd de indeling eveneens aangepast. De *Middelburgsche courant* van 15 mei 1851 verhaalt hoe de Kamerleden die dag 'bij binnenkomst een andere opstelling aantreffen': door de verwijdering van de dwarsbankjes langs de lange zijde van de zaal was de traditionele driezijdige vergaderopstelling gereduceerd tot een indeling die qua vorm meer leek op die van het Britse parlement. In de nieuwe situatie zaten de Kamerleden niet langer in een U-vorm, zoals die ook tijdens de Nationale Vergadering had bestaan, maar in tegenovergestelde banken aan weerszijden van de voorzitter en de troon.¹⁰

Anders dan aan de overzijde van de Noordzee, ging deze tweedeling in de zitplaatsen in het geval van de Tweede Kamer alleen nog niet samen met een politieke dichotomie. De links-rechtsindeling in de vergaderzaal weerspiegelde aanvankelijk noch een verdeling tussen regering en oppositie, noch verdere partij- of fractievorming. Pas in de loop van de jaren zestig van de negentiende eeuw zouden gelijkgestemde Kamerleden van liberale en conservatieve signatuur geleidelijk kiezen voor één bepaalde zijde en kon men voorzichtig spreken van een tweedeling die ook in politieke zin enigszins deed denken aan de situatie in het Verenigd Koninkrijk. Vooralsnog zaten de Kamerleden echter grotendeels door elkaar en hadden zij geen vaste zitplaats in de zaal.¹¹ De verwijdering van de dwarsbankjes had dan ook eerst en vooral een praktische reden, die samenhang met de afname van het aantal Kamerleden: nu er minder dan zestig Kamerleden waren overgebleven, bestond er simpelweg niet langer behoefte aan de ongelukkig geplaatste bankjes langs de noordwand van de zaal, in de enigszins dode hoek aan weerszijden van de voorzittersstoel.

Behalve de wetgevende macht kreeg ook de uitvoerende macht te maken met een sterke personele terugloop. Het nationale ambtenarenapparaat in Den Haag dat na de eenwording van de Noordelijke en Zuidelijke Neder-

De zogenaamde Maurits- of Grenadierspoort, gezien vanaf de Pleinzijde richting het Torentje. Voor de demping van de gracht was het Binnenhof enkel via één van de drie bruggen te bereiken. Schilderij van Johannes Bosboom, ca. 1835. (collectie Haags Historisch Museum)

landen was opgebouwd, was na 1830 nagenoeg gehalveerd. Zo telde het belangrijkste en meest omvangrijke departement, het ministerie van Binnenlandse Zaken, aan de vooravond van de Belgische Opstand nog een kleine 140 vaste ambtenaren. Ruim een jaar later was dit aantal als gevolg van de afscheiding geslonken tot negentig. De oorlogsinspanningen en daaropvolgende volhardingspolitiek van Willem I drukten bovendien dusdanig op de rijksbegroting dat verdere bezuinigingen op het ambtenarenapparaat niet konden uitblijven. In de tien jaren die volgden slonk het personeelbestand daarom nog verder. Uiteindelijk waren er begin jaren veertig nog slechts zeventig vaste ambtenaren op het departement werkzaam.¹²

Een van de weinige ambtenaren die gedurende de periode van krimp op zijn post konden blijven, was Cornelis Vollenhoven. Deze doopsgezinde jurist was reeds in 1816 in dienst getreden van het ministerie van Binnenlandse Zaken en zou zijn ambtelijke functie uiteindelijk pas enkele maanden voor zijn dood in 1849 neerleggen. Hoewel Vollenhoven in eerste instantie was

aangenomen vanwege zijn kennis op het gebied van armenzorg, was het hem al snel gelukt hogere posities binnen het departement te bemachtigen. De laatste zestien jaar van zijn loopbaan was hij als secretaris-generaal zelfs belast met de dagelijkse leiding over het ministerie en zodoende was hij een van de machtigste mensen op het Binnenhof.¹³ Afgezien van zijn trouw aan de ambtelijke organisatie en het feit dat hij in zijn functie verantwoordelijk was voor de vele reorganisaties binnen het departement, maakte echter ook de plek waar hij zijn werk verrichtte Vollenhoven tot een noemenswaardig figuur. Gedurende het grootste deel van zijn carrière was hij namelijk werkzaam in het Torentje, toen nog een van de vele gebouwen langs de Hofvijver waarin het ministerie van Binnenlandse Zaken gevestigd was. Pas met zijn dood in 1849 kwam de werkkamer op de eerste verdieping van het Torentje vrij en kon Thorbecke als kersverse minister van Binnenlandse Zaken en leider van zijn eerste liberale kabinet de ruimte betrekken, een aflossing die onbewust het begin zou zijn van een nieuwe politieke traditie.¹⁴

In zijn functie als secretaris-generaal moet Vollenhoven het overigens niet heel gemakkelijk hebben gehad. Behalve de afnemende financiële middelen en de geringe omvang van het personeel hadden de ministeries gedurende de jaren veertig ook te kampen met een imagoprobleem. Volgens velen belichaamde namelijk niemand beter de Jan Saliegeest dan de Haagse ambtenaar. Ook Jonckbloet staat tijdens zijn fictieve rondgang door Den Haag daarom uitgebreid stil bij de ambtenaren die werkzaam zijn in de gebouwen langs de Hofvijver. Zo laat hij onder meer een bureauambtenaar aan het woord die vertelt welke ‘ambtsverrichtingen’ er zoal op het departement plaatsvinden:

De jongste mijner kamergenooten copieert muziek en borduurpatronen, de tweede vertaalt vaudevilles voor onzen Nederlandschen Schouwburg a raison van f 2,60, of gaat zich soms aan het samenlijmen van een bruiloftsvers te buiten.¹⁵

In de ogen van de auteur werden de werkzaamheden op de ministeries dus vooral bepaald door gezapigheid en veelal nutteloos tijdverdrijf. Evenals de verwerpelijke aanwezigheid van de Staatsloterij in het historische middelpunt van het regeringscentrum, beschouwt hij de houding van de ambtenaren op het Binnenhof dan ook als een typisch uitvloeisel van de algehele lamlendigheid en morele neergang die zijn tijd kenmerkt. Het was voor Jonckbloet duidelijk dat er ingrijpende veranderingen nodig waren om het politieke leven wakker te schudden en het aanzien van het Binnenhof op te vijzelen.

Eerste ontwerpen voor een nieuwe orde

De grondwetswijziging van 1848 was voor critici als Jonckbloet een verademing. Door de invoering van onder meer de ministeriële verantwoordelijkheid en koninklijke onschendbaarheid schiep de nieuwe Grondwet immers de voorwaarden voor een actievere, liberale en transparante overheid en doorbrak zij de verlamdende impasse waarin de Nederlandse overheid zich feitelijk al sinds de Belgische Opstand bevond. Binnen het nieuwe constitutionele kader kon met name het parlement veel slagvaardiger optreden en zijn politieke macht tegenover de regering doen gelden. Hoewel de uitvoerende en wetgevende macht hierdoor beter in balans waren, betekende de nieuwe Grondwet echter ook een versterking van de positie van de ministeries. Waren de departementen voorheen vooral administratieve lichamen geweest, belast met het uitvoeren van koninklijke besluiten, nu de vorst formeel buitenspel gezet was, lag het bestuurlijk zwaartepunt bij de ministeries. Vooral het ministerie van Binnenlandse Zaken kreeg hierdoor een positie die op veel punten vergelijkbaar was met die van de Staatssecretarie en het Kabinet des Konings in de decennia daarvoor. Het departement, dat toch al veel beleidsterreinen omvatte, zou voortaan de spil vormen van de uitvoerende macht; zeker nadat Thorbecke zelf in 1849 als minister en kabinetsleider in het Torentje zitting had genomen.¹⁶

De liberale voorman had zich daarmee overigens niet voor een gemakkelijke taak gesteld. Het departement beschikte namelijk nog altijd over zeer weinig financiële middelen. Mocht het zijn leidende rol willen waarmaken, dan waren er dus opnieuw ingrijpende hervormingen en bezuinigingen nodig. Hoewel de praktijk van de ministeriële verantwoordelijkheid in deze eerste jaren na de grondwetswijziging nog grotendeels uitgevonden moest worden, waren Thorbeckes allereerste debatten over de begroting voor Binnenlandse Zaken in 1849 al meteen fel van toon. Het was bovendien tijdens deze debatten dat de staat van het Binnenhof en de huisvesting van de politiek in Den Haag voor het eerst in een openbaar Kamerdebat ter sprake kwamen.

De man die het onderwerp ter sprake bracht, was de conservatieve politicus Daniel Théodore Gevers van Endegeest. Deze jonkheer uit een oud Haags regentengeslacht was tijdens de Restauratie zelf jarenlang ambtenaar geweest bij de afdeling Waterstaat van het ministerie van Binnenlandse Zaken, de afdeling waar sinds 1815 ook de dienst landsgebouwen op het Binnenhof onder ressorteerde. Sinds het einde van de jaren 1830 was hij echter lid geweest van

de Staten-Generaal en had zich daar een geducht opponent van Thorbecke getoond, aanvankelijk in de Tweede Kamer als fervent tegenstander van de grondwetswijziging en later als kritisch senator in de Eerste Kamer.¹⁷ Het was in deze laatste hoedanigheid dat Gevers van Endegeest zijn kritiek uitte op de begroting van het liberale kabinet. Hem was namelijk ter ore gekomen dat Thorbecke in het kader van de bezuinigingen enkele historische gebouwen op en rond het Binnenhof overwoog af te breken. Zo zou in de eerste plaats de veertiende-eeuwse Gevangenpoort, die in 1828 haar functie als gevangenis had verloren, moeten wijken. Vol verontwaardiging sprak de senator:

Men zal alzoo gaan bezuinigen op geschiedkundige monumenten, die wij zoo weinige hebben! Men zal, om de kosten uit te sparen van het herstel van enige pannen, of van de traliën waarachter de ongelukkige de Witten moesten zuchten, dergelijke oudheden vernietigen! En waarom zou men dan ook niet wegruimen de zoogenaamde Loterijzaal, waar eens de vlaggen, die wij op allerlei natiën veroverd hadden, prijkten, en voor den ingang waarvan het hoofd van de raadspensionaris Oldenbarnevelt viel? [...] Ik hoop, dat de slag waarmede de Gevangenpoort nu bedreigd wordt, afgekeerd zal worden. Geene geschiedkundige monumenten moet men afbreken ten einde enkele honderden gulden te besparen!¹⁸

De angst van Gevers van Endegeest voor de afbraak van de historische gebouwen was gegrond. Afgezien van de sloop van de Gevangenpoort, had de dienst landsgebouwen van het ministerie van Binnenlandse Zaken namelijk serieuze plannen om een aanzienlijk deel van het historische Binnenhof af te breken. Deze plannen waren echter niet ontworpen in het kader van geplande bezuinigingen, maar waren het gevolg van een aantal specifieke nieuwbouwplannen die in het kielzog van de grondwetswijziging waren opgesteld. Zo was er in de eerste plaats behoefte aan nieuwe huisvesting voor de ministeries van Justitie en Koloniën, welke gevestigd waren in de voormalige stadspaleizen van respectievelijk de hertog van Brunswijk en Constantijn Huygens. Hoewel deze historische gebouwen, gelegen tussen Binnenhof en Plein, al sinds het begin van de eeuw dienstdeden als onderkomen voor beide departementen, waren zij in feite ondoelmatig voor hun bestemming. Niet alleen was de kamerindeling meer geschikt voor bewoning dan voor kantoorroimte, ook was het aantal vierkante meters binnen de gebouwen zeer beperkt. Uitbreiding van de ministeries van Justitie en Koloniën was in de bestaande situatie dan ook onmogelijk.¹⁹

Een vergelijkbaar probleem speelde bij de verschillende vertegenwoordigers van de rechterlijke macht die eveneens aan de oostzijde van het Binnenhof waren gevestigd. Van hen was de Hoge Raad, die in 1838 het oude Hooggerechtshof als hoogste rechtsprekende instantie in het land had opgevolgd, verreweg het belangrijkste orgaan. Net als de bovengenoemde departementen zetelde de Raad in een gebouw met een rijke historie, namelijk het middeleeuwse Rolgebouw, dat gelegen was achter de Grote Zaal. Dit was het oudste deel van het Binnenhof en de plek waar al sinds de late Middeleeuwen de belangrijkste rechtscolleges hun onderdak hadden gevonden. Ook voor het Rolgebouw en de aanliggende panden gold echter dat ruimtegebrek en toegankelijkheid een steeds groter probleem vormden. Zeker nu artikel 156 van de nieuwe Grondwet bepaalde dat rechtszittingen voortaan openbaar dienden te zijn voor publiek.²⁰

Reeds in het najaar van 1848 had de dienst landsgebouwen daarom een plan ontwikkeld om zowel de Hoge Raad als de ministeries van Koloniën en Justitie te voorzien van een nieuw onderkomen. Het ontwerp voor dit plan lag in handen van Johannes Craner, die sinds het begin van de jaren veertig als architect aan het ministerie van Binnenlandse Zaken verbonden was.²¹ Hij stelde voor om een indrukwekkend rechthoekig gebouw in classicistische stijl neer te zetten, waarin de drie instellingen gezamenlijk konden worden ondergebracht en dat de gehele oostzijde van het Binnenhof zou beslaan. Het bestond uit drie compartimenten: een centraal gedeelte met een grote vergaderzaal voor de Hoge Raad en twee symmetrische kantoorvleugels voor de beide ministeries. Met zijn functionalistische inrichting volgens het zogenaamde Franse appartementensysteem bood het ontwerp de gebruikers voldoende werkkamers en een overzichtelijke indeling waarbij een duidelijke scheiding tussen de verschillende afdelingen bestond. Het was kortom een bijzonder praktisch ontwerp dat aan alle eisen van de tijd leek te voldoen.²²

Dat Craner zijn ontwerp bovendien als een blauwdruk beschouwde voor meer regeringsgebouwen bleek een jaar later toen hem gevraagd werd een nieuw gebouw te ontwerpen voor de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Aanleiding voor dit verzoek was de verhuizing van de Eerste Kamer van de Trêveszaal naar de zeventiende-eeuwse vergaderzaal van de Staten van Holland, aan de andere zijde van de Hofkapel. Nu ook de Eerste Kamer met de openbaarheid van haar vergaderingen te maken had gekregen en haar leidental nog eens met tien senatoren was uitgebreid, werd de Trêveszaal te klein. Aanvankelijk had men nog gehoopt dit ruimtegebrek op te lossen

door middel van een andere indeling van de zaal. Zo tonen enkele ontwerpen een halfronde opstelling en toeschouwersplaatsen in de hoeken van de zaal.²³ Al spoedig bleken deze plannen echter niet haalbaar en in 1849 besloot men de bijeenkomsten van de Eerste Kamer voorlopig te verplaatsen naar de historische vergaderzaal van Pieter Post.

De gedachte was dat de senaat deze zaal kon delen met de Provinciale Staten totdat er een nieuwe ruimte voor een van beide vergaderingen ter beschikking kwam. Voor met name de Statenleden was dit een onwenselijke situatie. Niet alleen verloren zij hun eeuwenoude alleenrecht op de vergaderzaal, ook bracht het gemeenschappelijke gebruik allerlei praktische problemen met zich mee. In november 1852 kwam het zelfs tot openlijk protest toen beide colleges tegelijkertijd in de zaal wilden vergaderen.²⁴ Nog voordat zijn ontwerp voor de Hoge Raad was goedgekeurd, werd daarom opnieuw een beroep gedaan op Craner. Zijn suggestie was simpel: een vrijwel exacte kopie van het gebouw dat hij voor de oostzijde had ontworpen, zou ook aan de westzijde van het Binnenhof verrijzen. Het centrale gedeelte kon daarbij dienen als vergaderruimte voor de Provinciale Staten, terwijl het bestuurscollege van Zuid-Holland en de afdelingen van de Eerste Kamer ieder een zijvleugel ter beschikking kregen.²⁵

Net zoals aan de Pleinzijde zou ook de nieuwbouw aan de Buitenhofzijde gepaard gaan met de afbraak van een aanzienlijk deel van de bestaande bebouwing. Zo zou vrijwel het gehele oude stadhouderskwartier, inclusief de markante Mauritstoren en de stadhouderspoort, moeten wijken.²⁶ Het verlies van deze eeuwenoude gebouwen was voor het liberale kabinet blijkbaar geen punt van discussie. Integendeel, waarschijnlijk was de afbraak van de panden zelfs een doelbewuste keuze geweest. Wat kon immers beter het begin van een nieuw tijdperk markeren dan een nieuw onderkomen voor het landbestuur in een herkenbare, op de architectuur van de Oudheid gebaseerde stijl?

Al sinds het midden van de achttiende eeuw was het classicisme de toonaangevende stijl geweest van de Verlichting en de vooruitgang en hadden, van Parijs tot Washington, overheidsorganen onderdak gevonden in nieuwe, doch in klassieke stijl opgetrokken regeringsgebouwen. Zelfs in Nederland had de classicistische bouw, zij het in geringe mate, bijgedragen aan het proces van modernisering. Zo zijn de ontwerpen van de stadhuisen uit de patriottentijd, de rechtbanken uit de Franse tijd en de 'waterstaatskerken' uit het Verenigd Koninkrijk van Willem I enkel goed te begrijpen in het licht van nationale eenwording.²⁷ Afgezien van de bovengenoemde functio-

In het midden van de negentiende eeuw lag het Binnenhof er vervallen bij. Gezicht op de Middenpoort van het Binnenhof, met links het voormalige Generaliteitskwartier en rechts de toegang tot de grafelijke zalen. Ets van Jan Weissenbruch, 1849 (collectie Rijksmuseum)

naliteit hadden de ontwerpen van Craner dan ook een duidelijke symbolische functie. Hun imposante classicistische gevels en uniforme interieur dienden een afspiegeling te zijn van de moderne en zelfbewuste overheid die de liberalen voor ogen hadden. Zij zouden in steen tot uitdrukking brengen wat de Grondwet van 1848 reeds op papier had vastgelegd: een krachtig bestuur en een duidelijke scheiding der machten.

Dat hierbij de onderkomens uit het ancien régime verloren gingen, was in dit licht niet meer dan logisch. Was het verleden voor het conservatieve Kamerlid Gevers van Endegeest juist aanleiding geweest om de gebouwen te koesteren, voor de meeste liberalen was het eerder een reden om zich van de gebouwen te ontdoen. In de vijfentwintig jaren die volgden, maakten dan ook niet alleen de drie kabinetten-Thorbecke zich sterk voor een nieuw regeringscentrum. Ook aan de overzijde, in de Tweede Kamer, waren het overwegend liberale Kamerleden die afbraak boven herstel prefereerden. Zo zouden mannen als Daniel van Eck en Pieter Philip van Bosse het belang

van de bestaande bebouwing bagatelliseren en zich achter de nieuwbouwplannen scharen. Voor hen gold dat het weinige overheidsgeld dat er in de jaren vijftig en zestig beschikbaar was beter gestoken kon worden in passende nieuwe huisvesting dan in het herstel van de bestaande behuizing.²⁸

Het vinden van een ontwerp dat het politieke bestel op gepaste wijze representeerde, bleek alleen geen eenvoudige opgave. Om het ideale regeringscomplex te realiseren, was een vage notie van stijl niet genoeg. Minstens zo belangrijk waren kwesties als: wie zetelt waar, welke bouwmaterialen worden er gebruikt en hoe verhoudt de nieuwbouw zich tot zijn omgeving? Dat over de antwoorden op deze vragen onder de voorstanders van nieuwbouw geen helderheid bestond, werd duidelijk toen Craner de tekeningen voor de beide zijden aan zijn opdrachtgevers op het ministerie van Binnenlandse Zaken presenteerde. Deze verwezen de plannen van de architect namelijk voor- en achter naar de archiefkast. Wat de precieze redenen waren om de ontwerpen af te wijzen, blijft spijtig genoeg onduidelijk. Feit is wel dat de architect terug naar de tekentafel ging en in 1850 met een aangepast plan kwam voor de oostzijde van het complex. Waar in het aanvankelijke plan sprake was van één enkel gebouw, had Craner nu drie afzonderlijke gebouwen ontworpen. Mogelijk was de kritiek dus geweest dat de scheiding der verschillende machten in het eerste ontwerp niet duidelijk genoeg naar voren kwam. Het tweede ontwerp voorzag in elk geval in aparte gebouwen voor de Hoge Raad, de ministeries en zelfs een pand voor het Rijksarchief, dat tot dan toe aan de Prinsessegracht was gevestigd. Elk van de gebouwen zou worden opgetrokken in classicistische stijl, losjes gebaseerd op het oorspronkelijke woonhuis van Huygens, dat bij de nieuwbouw zou verdwijnen.²⁹

Ondanks Craners streven met het ontwerp 'het college van de Hoogen Raad der Nederlanden op een waardige wijze te huisvesten en Koloniën die uitbreiding te geven welke het zo zeer schijnt te vorderen', kreeg echter ook dit ontwerp veel kritiek vanuit het departement.³⁰ Vooral Leopold van der Kun, een van de grondleggers van de Nederlandse Spoorwegen en sinds 1849 aangesteld als hoofdingenieur bij de afdeling Waterstaat, velde een hard oordeel over het plan van zijn collega. In zijn ogen paste de gekozen architectuur van de gebouwen in het geheel niet bij de zelfbewuste overheid. Met name de keuze van Craner om de architectuur van het zeventiende-eeuwse woonhuis van Huygens als uitgangspunt te nemen, viel bij de ingenieur verkeerd. Hij was bang dat men de regering zou aanrekenen 'een kopie te hebben geleverd, waarvan smaak en sierlijkheid bij weinigen bijval vinden'. 'Men zou vergelijken wat Nederland vermocht toen zulke gebou-

wen werden gesticht, met de slaafse navolging die nu door de staat zou zijn geleverd, en zou zulke verwijten van de tijdgenoten en nakomelingschap niet ontgaan.³¹ Kortom, de hoofdingenieur vreesde dat de classicistische verwijzing naar het Huygenshuis eerder de neergang van het land symboliseerde dan de politiek-culturele opbloei die het zittende kabinet voorstond.

Het tweede nieuwbouwplan van Craner verdween eveneens van tafel. Als alternatief raadde Van der Kun de architect nog aan te rade te gaan bij diens collega Willem Nicolaas Rose, die op dat moment furore maakte als stadsarchitect van Rotterdam. Dit advies lijkt niet te zijn opgevolgd. Weliswaar volgden onder auspiciën van Craner nog enkele kleine verbouwingen en herstellingen aan het Binnenhof, maar grootscheepse nieuwbouwplannen bleven uit.³² Toen de Aprilbeweging in 1853 een vroegtijdig einde maakte aan het eerste kabinet-Thorbecke, was er dan ook niets van de ambitieuze bouwplannen terechtgekomen en lag het Binnenhof er vrijwel hetzelfde bij als in de jaren voor 1848. Zelfs de oude Gevangenpoort, die nu al een kwart-eeuw leegstond, waakte nog altijd over de toegang tot het complex. Voor het ogenblik kon jonkheer Gevers van Endegeest opgelucht ademhalen.

Schade en schande

Waar de ambtenaren van Binnenlandse Zaken onder het ministerschap van Thorbecke vanaf het begin geprobeerd hadden het Binnenhof om te vormen tot een functioneel en eigentijds regeringscentrum, verdween het vraagstuk van de huisvesting onder diens conservatief-liberale opvolger Floris Adriaan van Hall naar de achtergrond. Gedurende enkele jaren gebeurde er vrijwel niets met de gebouwen. Het Binnenhof behield zijn vroegmoderne uiterlijk en over eventuele afbraak of aanpassingsplannen werd niet meer gesproken. Deze enigszins passieve houding van het nieuwe kabinet was te begrijpen. In tegenstelling tot haar voorganger had de conservatieve regering immers minder behoefte om met het verleden te breken en de nieuwe politieke orde met symbolische nieuwbouw te onderstrepen. De tevredenheid met de bestaande situatie betekende echter geenszins dat het kabinet zich sterk maakte voor behoud van de historische gebouwen. Aangezien zelfs het meest noodzakelijke onderhoud aan het complex achterwege bleef, verslechterde de staat van het Binnenhof in de jaren 1850 steeds verder. Vooral de oudste delen van het complex, die al jaren te kampen hadden met allerhande mankementen, lagen er versleten en vervallen bij. Zo

dreigden onder meer de vertrekken van het Rekenkamer in het voormalig Stadhouderslijk Kwartier te verzakken en werd de inmiddels leegstaande Trêveszaal geplaagd door tocht en lekkage. Het dak van de zaal lekte en kierde zelfs zozeer dat de huisbewaarder met enige regelmaat een laag turf moest strooien om waterschade te voorkomen.³³ Het slechtst eraan toe waren echter de middeleeuwse gebouwen, de Loterijzaal en de achterliggende grafelijke zalen. Hier was de schade dusdanig dat de ruimten regelmatig onder water kwamen te staan en het weldra onmogelijk was nog langer trekkingen van de loterij op deze plek te laten plaatsvinden. In 1855 verliet de Staatsloterij daarom definitief de zaal waar zij twee eeuwen lang had gezeteld.

Hoewel cultuurcritici als Jonckbloet ongetwijfeld blij waren dat het Binnenhof eindelijk verlost was van 'het gruwel' van de loterij, maakte het vertrek wel pijnlijk duidelijk hoe slecht het gesteld was met de oudste delen van het complex. Vanaf het midden van de jaren vijftig groeide daarom het idee dat er iets moest gebeuren, zeker nu de zaal leegstond en een nieuwe invulling mogelijk was. Zowel binnen als buiten de muren van het Binnenhof bracht men de problematiek onder de aandacht. Zo schreef de katholieke publicist Josef Albert Alberdingk Thijm in 1860 in het tijdschrift de *Dietsche Warande*:

Men heeft niets gedaan om de sloopende hand des tijds van dit gebouw af te keeren; integendeel, het dak met zijn treffelijke betimmering is tegenwoordig in zulken toestand, dat de plasregens, die er reeds voor ettelijke jaren doorheen dropen, thans in stroomen de Ridderzaal bespoelen en den steenden vloer vaak onderzetten. Daaraan is men echter zeer practisch tegemoet gekomen. Men laat het beroemde dakgetimmerte weggroten en door elke nieuwe regenbui onherstelbaar verwoesten, maar men heeft de middenvloersteen en tot een geul afgeschuind; nu stroomt dus het water vrijelijk ten deure uit!³⁴

In de Tweede Kamer waren het in de eerste plaats Haagse parlementariërs die de noodklok luidden. De gematigde Willem Wintgens, die in 1849 in de Kamer was gekomen en al spoedig een grote voorliefde voor de vaderlandse geschiedenis aan de dag zou leggen, zette de problematiek van de Grote Zaal als eerste op de agenda. In 1856, amper een jaar na het vertrek van de Staatsloterij uit het gebouw, vroeg hij Gerrit Simons, minister van Binnenlandse Zaken in het zojuist aangetreden conservatieve kabinet-Van der Brugghen, een bedrag te begroten voor het herstel van de ruimte. Nog voor de be-

windsman zijn begroting rond kon krijgen, was hij echter gedwongen om gezondheidsredenen terug te treden en verdween Wintgens' verzoek in de la.³⁵ Ruim een jaar later deed de Haagse liberaal Willem Theodore Gevers Deynoot een hernieuwde poging om de toestand van de Grote Zaal op de kaart te zetten. In een discussie met Simons' opvolger ridder Van Rappard riep hij de minister op het voortouw te nemen met de restauratie van de zaal:

Ons vaderland bezit weinig monumenten. Over het algemeen wordt daarvoor weinig zorg gedragen en ik geloof dat de Regering te dien aanzien wel eenigzins het voorbeeld mogt geven. De Loterij-zaal hier verkeert voorzeker in een hoogst beklagenswaardigen toestand. [...] Ik wenschte van den Minister te weten, of er bij de Regering eenig voornemen bestaat om te dien aanzien met krachtige, doortastende herstellingen aan te vangen. Bovendien, alle verdere gebouwen hier op het Binnenhof verkeerden in een verachterden staat. Onze geschiedkundige herinneringen zijn echter ten nauwsten met dat Binnenhof verbonden. Geen vreemdeling bezoekt de Residentie, die zich niet derwaarts begeeft. En hij moet inderdaad een slechten dunk ontvangen van de achting die wij hebben voor onze monumenten, als hij de staat dier gebouwen ziet!³⁶

Gevers Deynoot ging dus nog verder dan zijn collega Wintgens een jaar eerder had gedaan. Niet alleen vroeg hij geld voor restauratie van de Grote Zaal, hij eiste tevens een actieve rol van de regering in het behoud van de overige historische gebouwen binnen het complex.

Deze gedachte was nieuw. Tot nu toe had de overheid zich niet of nauwelijks om historische gebouwen bekommerd.³⁷ 'Monumenten' waren tot die tijd vrijwel altijd klassieke bouwwerken geweest, niet zelden nieuw opgericht. Sinds de achttiende eeuw gold het classicisme eigenlijk als de enige monumentale stijl. Het was een stijl die juist vanwege zijn universaliteit en doelmatigheid boven alle andere bouwvormen was verheven. Vanaf de jaren veertig ontstond er echter geleidelijk kritiek op de dominantie van het klassieke ideaal. Romantici als Alberdingk Thijm, maar ook iemand als Potgieter, keerden zich af van het kunstmatige en universele in de bouwkunst en pleitten voor een meer natuurlijke, historisch gegroeide benadering van architectuur.³⁸ Wilde men de natie 'verheffen' en het elan in de samenleving verder aanwakkeren, dan diende het volk niet met classicistische nieuwbouw gevoed te worden, maar met 'de gedenktekens dier eigen geschiede-

nis'. 'Geen betere waarborg voor maatschappelijke orde, dan de steun van een nog sprekend verleden,' aldus Alberdingk Thijm in *De Gids*.³⁹

Een dergelijke nieuwe kijk op 'monumenten', waarbij het niet langer ging om het oprichten van nieuwe klassieke gedenktekens maar in de eerste plaats om het behoud van historisch erfgoed, kwam voor de meeste politici op het Binnenhof nog iets te vroeg. Het zittende kabinet bevond zich midden in een moeizame discussie over een nieuw te ontwerpen Onderwijswet en deze problematiek eiste dusdanig veel aandacht van het ministerie van Binnenlandse Zaken dat het behoud van de historische zalen voorlopig geen prioriteit genoot. Nog belangrijker was dat lang niet iedereen de mening van Gevers Deynoot deelde. Zo droomden sommige parlementariërs nog altijd van een modern classicistisch regeringscentrum, dat wat betreft het interieur voldeed aan de eisen van de tijd en waarvan het uiterlijk zowel het parlement als de ministeries van gepaste waardigheid zou voorzien. Verder bleek ook het argument dat het Binnenhof een plek was van belangrijke 'geschiedkundige herinneringen' niet voor iedereen te gelden. Zo gaf het liberale Kamerlid Van Bosse toe dat de Grote Zaal eigenlijk geen enkele herinnering aan het verleden bij hem opriep:

Het is mogelijk aan mijn onwetendheid te wijten, maar ik weet niet eene roemrijke herinnering aan die Zaal te verbinden. Het is een oud gebouw uit grafelijke tijden. Dat weten wij allen.⁴⁰

Zijn collega in de Eerste Kamer, Willem Anne Schimmelpenninck van der Oye, was zelfs van mening dat de plek helemaal geen historische of culturele waarde bezat. Volgens hem was het Binnenhof weliswaar het toneel geweest van belangrijke gebeurtenissen uit de vaderlandse geschiedenis, maar deden de bestaande gebouwen het verleden bepaald geen eer aan:

Men zegt het was een Ridderzaal ten tijde van de Graaf Koning, maar wanneer ik die zaal binnentrad, toen ik kanselier was, dan is er niets hoegenaamd dat mij in de verte daaraan herinnert, ook niet aan de grote dagvaart die Cats in 1651 daar presideerde.⁴¹

Hij trok dan ook de conclusie dat deze 'hoop stenen van 600 jaren oud' het niet waard was om voor veel geld gerestaureerd te worden, een standpunt dat menig parlementariër deelde. Zo zag ook het liberale Kamerlid Van Eck niets in een restauratie van de Grote Zaal. Of het gebouw nu oud was of niet,

liever zag hij de schaarse middelen die de regering bezat op een andere manier besteed. Dat hij hierdoor in de ogen van sommige collega-Kamerleden misschien 'Vandaalsch' overkwam, deerde het Kamerlid niet. Hij had naar eigen zeggen weliswaar veel over voor oude monumenten, maar niet wanneer zij 'midden in eene stad geplaatst zijn, waar zij veel plaats innemen, die zeer nuttig op eene andere wijze zou kunnen benuttigd worden'.⁴² Voorlopig stonden de Hagens Wintgens en Gevers Deynoot er in de Staten-Generaal dus grotendeels alleen voor.

Toch was er één punt waarover vrijwel allen op het Binnenhof het aan het eind van de jaren vijftig eens waren, namelijk dat er hoe dan ook wel *iets* aan de huisvesting moest gebeuren. Door het jarenlange uitstel van onderhoud was de situatie inmiddels namelijk zo precair geworden dat niets doen geen optie meer was. Zou men nog langer wachten, dan zou het complex op een kwade dag ofwel uit zijn voegen barsten, dan wel door rot, lekkage en verzakking ineenstorten. Het zal dan ook deze urgentie zijn geweest die de minister van Binnenlandse Zaken in februari 1858 deed besluiten een aparte 'bouwmeester der landsgebouwen in de residentie' aan te stellen. Deze functie was enigszins vergelijkbaar met de positie van 'architect des konings', zoals deze tijdens de Restauratie voor het laatst vervuld was door Bartold Ziesenis. Ditmaal viel de eer te beurt aan Willem Nicolaas Rose, stadsarchitect van Rotterdam.⁴³ Het feit dat Rose' naam ook al was gevallen in de kritiek van Van der Kun op de verbouwingsplannen van Craner, doet vermoeden dat de hoofdingenieur van de afdeling Waterstaat van invloed is geweest op de aanstelling van de bouwmeester. Mogelijk hoopte hij op deze manier de afgekeurde ontwerpen voor de oost- en westzijde van het Binnenhof alsnog naar zijn eigen smaak aan te passen. Hoe het ook zij, Craner verdween voorlopig naar de achtergrond. Of het nu om het ontwerp van nieuwe gebouwen ging of het behoud van bestaande behuizing, voortaan zou de gehele zorg voor het Binnenhof onder Rose ressorteren.

Op het eerste gezicht was Rose de juiste persoon op de juiste plaats. Hij was een charismatische man, die op basis van zijn werk in Rotterdam groot aanzien genoot. Daarnaast leek zijn wijze van bouwen uitstekend aan te sluiten bij de nieuwe functie van 'bouwmeester der landsgebouwen'. Zo was Rose, evenals Craner, groot geworden in de destijds toonaangevende classicistische traditie en stond hij bij tijdgenoten bekend als een volgeling van de befaamde Pruisische architect Karl Friedrich Schinkel: de man die enkele decennia eerder met zijn ontwerpen nagenoeg eigenhandig de nieuwe Pruisische hoofdstad Berlijn op de kaart had gezet.⁴⁴ Als iemand in Ne-

derland wist hoe je overheidsgebouwen ontwierp, dan zou dat dus Willem Nicolaas Rose moeten zijn. Ten slotte bezat de architect een zekere bekendheid vanwege zijn voorliefde voor eigentijdse innovaties, zoals het gebruik van baksteen en gietijzer. Deze moderne manier van bouwen zou niet alleen de doelmatigheid van de gebouwen kunnen vergroten, maar tevens wel eens financieel gunstig kunnen uitpakken voor het altijd armlastige ministerie van Binnenlandse Zaken.⁴⁵

Ondanks deze ogenschijnlijk ideale achtergrond stond Rose echter voor een lastige taak. Anders dan de ziekenhuisgebouwen die hij voor de stad Rotterdam had ontworpen, ging het in het geval van het Haagse Binnenhof niet alleen om functionaliteit. De ontwerpen dienden in de eerste plaats 'representatief' te zijn: een eis waar de ontwerpen van Craner juist op waren stukgelopen. Daarnaast kon Rose niet, zoals Schinkel in Berlijn, met een vrijwel schone lei beginnen. Op het Haagse Binnenhof moest hij rekening houden met bestaande gebouwen en een bestuurlijke traditie van bijna zes eeuwen oud. De regering gaf Rose daarom de opdracht met enige behoedzaamheid te werk te gaan. In tegenstelling tot Craner, die meteen twee complete zijden van het Binnenhof onder handen had willen nemen, diende Rose stap voor stap te werk te gaan en de nieuwbouw van het regeringscentrum in opeenvolgende projecten op te delen. Wel bleef het uiteindelijke doel van Rose' opdracht de vervanging van het gehele complex. Op een tekening uit 1858 is duidelijk te zien hoe de architect te werk wilde gaan: hij zou beginnen met de gebouwen aan de Pleinzijde, om vervolgens de gebouwen langs de Hofvijver en het Buitenhof onder handen te nemen.⁴⁶

Daarnaast kreeg de Rotterdamse stadsarchitect middelen ter beschikking om de zo aangetaste Grote Zaal te herstellen 'in den toestand, waarin zij oorspronkelijk is geweest'. Met deze tweeledige opdracht hoopte de minister zowel de voorstanders van nieuwbouw als diegenen die zich sterk maakten voor behoud van het historische Binnenhof tegemoet te komen. Nu had dit compromis wellicht het gewenste resultaat kunnen opleveren, wanneer Rose een andere aanpak had gekozen. In het geval van zowel de nieuwbouw aan de Pleinzijde als de restauratie van de Grote Zaal deed de bouwmeester echter keuzes die totaal verkeerd vielen bij het publiek.

Aanvankelijk leek het Rose voor de wind te gaan. Voortbouwend op de bestaande ontwerpen was Rose vrijwel gelijk begonnen met de herinrichting van de Pleinzijde. Net zoals Craner enkele jaren eerder had voorgesteld, wilde hij de oostkant van het Binnenhof een symmetrisch aangezicht geven in classicistische stijl: halverwege het Plein zou een nieuw gebouw voor de

De westzijde van het Plein in de visie van architect W.N. Rose, met van links naar rechts het ministerie van Justitie, het gebouw van de Hoge Raad en het ministerie van Koloniën. Anonieme prent, ca. 1870 (collectie Haags Gemeentearchief)

Hoge Raad verrijzen en aan weerszijden twee identieke departementsgebouwen voor de ministeries van Justitie en Koloniën.⁴⁷ Hoewel Rose deze nieuwbouw beschouwde als een eerste stap in een groter vernieuwingsproject, bleef de bestaande bebouwing op het Binnenhof in het voorlopige plan nog grotendeels gespaard. Enkel het Huygenshuis en het Hotel Brunswijk zouden moeten verdwijnen ten gunste van de nieuw te bouwen ministeries van Koloniën en Justitie.

Gedurende de eerste twee jaren van zijn aanstelling ondervond de bouwmeester nauwelijks weerstand tegen zijn plannen en reeds in 1860 kon het nieuwe ministerie van Koloniën worden opgeleverd. Kort daarna barstte de kritiek echter in alle hevigheid los. Nog voordat het gebouw van de Hoge Raad geheel voltooid was en met de bouw van het pand van Justitie was aangevangen, verscheen in het vooruitstrevende literaire tijdschrift *De Nederlandsche Spectator*, dat sinds zijn oprichting in 1856 bekendstond om zijn lichtvoetige doch kritische beschouwingen, een reeks bijdragen die de ontwerpen van Rose genadeloos onder vuur nam. Zo toonde een cartoon met het onderschrift 'De restauratie van het Haagsche Plein, voorheen 's-Graven Kooltuin' het nieuwe ministerie van Koloniën als kippenhok en het

aangrenzende gebouw van de Hoge Raad als hondenhok. Een andere karikatuur, met de titel 'Hoe het denkbeeld is ontstaan tot het ontwerpen van de Hoge Raad', liet zien hoe Rose al bellenblazend het nieuwe gerechtsgebouw vorm gaf.⁴⁸ Daarnaast waren ook de schriftelijke bijdragen in het tijdschrift niet mals. Met name de uitgave van 8 oktober 1861 bevatte een stortvloed aan commentaar op de ontwerpen van Rose. Vooral het gebruik van moderne bouwmaterialen moest het ontgelden. Niet alleen meenden de critici dat de combinatie van klassieke elementen met moderne bouwmaterialen als baksteen en gietijzer de nieuwe gebouwen een uiterst armzalige uitstraling gaf, ook zouden Rose' vooraf zo geprezen technologische snufjes, zoals bijvoorbeeld het centrale verwarmingssysteem, niet naar wens functioneren en zelfs gevaar opleveren voor de gezondheid. In de ogen van de auteurs had de architect met het nieuwe ministerie van Koloniën eerder een fabriekshal geschapen dan een departementsgebouw: een keuze die het aanzien van het regeringscentrum allerminst goed deed: 'Het rozerode gebouw is eene fabriek en wel eene zodanige, aan welke het streven naar architectonische schoonheid werkelijk nadeel heeft gebracht.'⁴⁹

Rose' tweede project, de restauratie van de voormalige Loterijzaal, ontmoette zo mogelijk nog fellere kritiek. Om de betreffende zaal, die inmiddels steeds vaker liefkozend 'Ridderzaal' werd genoemd, te behouden, was namelijk een herstel van de dakconstructie noodzakelijk geweest. Rose oordeelde echter dat de houten kap van het dak dusdanig verrot was, dat deze niet meer te redden viel. In plaats van de middeleeuwse overkapping te herstellen, koos de bouwmeester er daarom voor het dak af te breken en in zijn geheel te vervangen door een eigentijdse constructie van glas en gietijzer. Op deze manier wilde hij meer licht in de ruimte toelaten, zodat de zaal aantrekkelijker zou zijn voor een toekomstige publieke functie. Ook was Rose in de veronderstelling dat de oorspronkelijke houten kap onmogelijk een middeleeuws origineel kon zijn geweest en pas bij een latere verbouwing was aangebracht. De dertiende-eeuwse zaal kwam volgens hem daarom veel beter tot zijn recht met een zuiver gotische overkapping, ook al was deze geheel van gietijzer. In zijn ogen was de vervanging van het houten dak dus een restauratie in die zin dat zij een harmonie van zuivere vormen aanbracht en het gebouw aldus perfectioneerde.⁵⁰

Hoewel een enkeling Rose roemde om deze 'scheppende wijze van restaureren', overheerste ook ditmaal het negatieve commentaar.⁵¹ Zeker nadat uit nader onderzoek gebleken was dat de afgebroken overkapping wel degelijk origineel was en het hout lang niet zo verrot als van tevoren werd

gedacht. Wederom wierp *De Nederlandsche Spectator* de knuppel in het hoenderhok. In een uitvoerig artikel onderstreepte Carel Vosmaer nogmaals het historische belang van de 'Ridderzaal' en trok hij fel van leer tegen Rose en eenieder die de culturele waarde van het gebouw geringschatte.⁵² Volgens de beginnende publicist getuigde de zaal juist in zijn bestaande vorm van een belangrijke periode uit de Nederlandse geschiedenis, maar wiste de 'restauratie' van Rose deze herinnering volledig uit. De ruimte zou door de verbouwing haar oorspronkelijke karakter verliezen en een wezenlijk onderdeel van de identiteit van het Koninkrijk dreigde aldus verloren te gaan. Immers:

De oude zaal is een levend geschiedboek gelijk ons land misschien geen tweede bezit. Geboren te midden der wildernissen van Hollands hout- en wildrijke duinstreek, viel haar jeugd in een gewichtig en ook roemrijk oogenblik van het jonge volksbestaan. Zij was getuige van de triomfen en de grootheid haars koninklijken stichters, van de pracht en weelde der graven, van de rijpende beschaving, van feesten en toernooijen; zij verborg de waanzin van des rampzaligen Willems; zij hoorde de rechtspraak der Bourgondische landheren; zij was getuige van de wording onzer Republiek, van haar bloei, haar kracht, haar bloedige offers; de martelaarsplaats van den ouden advocaat, de trofee-enhal onzer overwinningen, de geboorteplaats der autonomie der gewesten ter Vergadering van 1651. [...] Breekt uwe monumenten af en gij doet zoo goed alsof ge bladen scheurt uit uw geschied-, uit uw levensboek!⁵³

Ook had de auteur geen goed woord over voor de keuze van Rose om bij de 'restauratie' eigentijdse materialen te gebruiken. Op deze manier deed de architect het verleden net zo veel eer aan als wanneer hij zou stellen 'dat de slag van Waterloo in 1715 plaatsvond'.

Bijval kreeg Vosmaer onder anderen van Alberdingk Thijm. Naar de mening van de redacteur van de *Dietsche Warande* leek de verbouwing van Rose in niets op de restauratie die hij voor ogen had gehad toen hij voor het behoud van de zaal had gepleit. Hij verafschuwde de door Rose gekozen oplossing en twijfelde openlijk of het gebouw er niet beter van af was gekomen zonder 'herstelwerkzaamheden'. 'Laat het liever instorten dan het met de voorgestelde ijzeren kap en de 200 ellen licht die men ons belooft op te schikken: het zal een ware zotskap zijn op het hoofd der grijze majesteit!'⁵⁴ In een verwoede poging het tij te keren, schreef Alberdingk Thijm zelfs een protestbrief naar de zojuist opgerichte 'Commissie tot het opsporen, het

behoud en het bekend maken van overblijfsels der Vaderlandsche kunst' van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. De commissie, waarvan ironisch genoeg ook Rose lid was, legde zich echter neer bij de gietijzeren dakconstructie. De zaak was nu eenmaal al beklonken en bovendien stonden allerlei financiële, technische en contractuele moeilijkheden een andere oplossing in de weg. Een werkelijk herstel was volgens de commissie nooit echt mogelijk geweest.⁵⁵

Ondanks de poging van de Akademie om de discussie enigszins te sussen, nam het commentaar op de restauratie gedurende het verdere verloop van 1861 alleen maar verder toe. Het ging zelfs zover dat tegenstanders van de verbouwing zich tot de koning wendden om hun zaak kracht bij te zetten. Daarnaast werd de kritiek ook steeds persoonlijker, niet in de laatste plaats omdat Rose zich volledig vastbeet in zijn eigen gelijk en halsstarrig vasthield aan de gedachte dat het middeleeuwse gebouw het best tot zijn recht kwam met zijn nieuwe neogotische dakconstructie. Bovendien deden ook de demping van de oude slotgracht rondom het Binnenhof en de afbraak van de zuidelijk gelegen Spuipoort in deze zelfde periode zijn reputatie als restaurateur waarschijnlijk weinig goed.⁵⁶ Geleidelijk aan werd de positie van de bouwmeester dan ook onhoudbaar en richtte de kritiek zich ook rechtstreeks op de verantwoordelijke minister van Binnenlandse Zaken, de liberaal Schelto van Heemstra. Zo schreef Vosmaer met enige spot:

Het zij hier geconstateerd dat een Nederlands minister heeft bloot gegeven een unicum uit 's volks kunstschaten [...] De minister schijnt als baron, nog den erfelijken haat der edelen die grave Floris vermoordden, op zijne stichting te willen koelen en de bouwmeester, de nakomeling der burgerij, welke de oude Hollandse graaf begunstigde, leent daartoe de hand.⁵⁷

Dergelijke kritiek bleek fataal voor Rose en zijn ambitieuze bouwproject op het Binnenhof, zeker nadat bekend was geworden dat de architect ook het resterende Binnenhof nog onder handen wilde nemen.⁵⁸ Hoewel Rose zijn aanstelling behield en ook de daaropvolgende vijf jaar het ambt van 'bouwmeester der landsgebouwen in de residentie' zou vervullen, raakte hij geleidelijk meer op de achtergrond. Zijn nieuwe ministerie van Justitie aan het Plein kwam er niet en van een verdere uitbreiding van Rose' taken in Den Haag was geen sprake meer. Op een van de laatste spotprenten die de *Spectator* aan de verbouwing van de Ridderzaal wijdde, zien we hoe de

Het interieur van de Ridderzaal na de verbouwing door W.N. Rose. Dankzij de nieuwe gietijzeren dakconstructie kreeg de zaal, die onder meer zou dienen als bibliotheek, enigszins het aanzicht van een neogotisch kerkje. Foto van een onbekende fotograaf, ca. 1880 (collectie Rijksdienst Cultureel Erfgoed)

architect 's nachts geplaagd wordt door de geesten van belangrijke historische figuren, zoals rooms-koning Willem II, Willem van Oranje en Johan van Oldenbarnevelt.⁵⁹ De ware plaaggeesten van Rose waren echter de publicaties in de tijdschriften zelf geweest. Toen hij in 1867 met pensioen ging, was zijn naam als architect zwaar beschadigd: de man die met veel goede wil getracht had een architectonisch compromis te sluiten tussen vernieuwing en behoud zou de geschiedenis in gaan als de vernielers van het Binnenhof.⁶⁰

Wat het uiterlijk van het Haagse regeringscentrum betreft, had de hele

episode-Rose haar sporen achtergelaten. Niet eerder in de geschiedenis van het complex waren de tegengestelde visies op de huisvesting zo zichtbaar geweest als in de aanblik van het Binnenhof anno 1862. Waar de kritiek op Craner tien jaar eerder nog had geresulteerd in een voortzetting van de armoedige omstandigheden van voorheen, straalde het complex na Rose' verbouwingen vooral halfslachtigheid, twijfel en verdeeldheid uit. Aan de Pleinzijde prijken weliswaar de nieuwe gebouwen van het ministerie van Koloniën en de Hoge Raad, maar met het nog bestaande Huygenshuis ernaast was de symmetrie of eenheid ver te zoeken. De middeleeuwse Ridderzaal met zijn gietijzeren dak en neogotische interieur was eveneens een vreemdsoortige combinatie van oud en nieuw die niemand tevredenstelde. Na de afscheiding van België en staatkundige omwenteling van 1848 was het Koninkrijk duidelijk nog zoekende naar een passende vorm van monumentaliteit, en het uiterlijk van het Haagse Binnenhof leek deze zoektocht te weerspiegelen.

Het monumentale Binnenhof

Ogenschijnlijk stonden de tegenstellingen in de discussie over de toekomst van het Binnenhof begin jaren 1860 op scherp. Enerzijds leek het complex een stap te hebben gezet richting modernisering, met functionalistische eigentijdse nieuwbouw. Aan de andere kant bleef het Binnenhof met zijn standbeen in het verleden staan. Niet alleen vanwege het voorlopige behoud van grote delen van het historische complex, maar in de eerste plaats door de groeiende aandacht voor de 'roemrijke' geschiedenis van de plek en haar voormalige bewoners. In beide richtingen werd getrokken: Kamerleden als Thorbecke en Van Bosse of een ambtenaar als Van der Kun bleven fervente voorstanders van een verregaande vernieuwing van het regeringscentrum, terwijl anderen zoals het Kamerlid Wintgens of Carel Vosmaer zich sterk maakten voor behoud van de panden en een toename van de kennis over de plek.

Hoewel zich onder de voorstanders van nieuwbouw veel liberalen bevonden en in het kamp van de tegenstanders vooral een conservatieve aanhang had, was van een strikt ideologische scheiding tussen beide kampen geen sprake. Zo was *De Nederlandsche Spectator* in politiek opzicht een liberaal tijdschrift, maar tevens een van de belangrijkste spreekbuizen van tegenstanders van nieuwbouw op het Binnenhof. Juist het vooruitstrevende

idee dat monumentenzorg een zaak was van de overheid had de redactie op dit punt echter vervreemd van klassieke liberalen en voornamelijk conservatieve bondgenoten opgeleverd.⁶¹ Anderzijds kon een bij uitstek conservatief politicus als de eerdergenoemde senator Schimmelpenninck van de Oye totaal onverschillig staan tegenover de afbraak van de Ridderzaal. Het was dus niet per definitie zo dat meer reactionaire politici een behoud van de historische huisvesting voorstonden.

Bovendien hadden de beide partijen één ding gemeen. Voor zowel voor- als tegenstanders van de nieuwbouw gold namelijk dat zij op zoek waren naar een zekere vorm van monumentaliteit. Door de oprichting van indrukwekkende gebouwen of gedenktekens hoopten beide partijen de moeilijke jaren dertig en veertig achter zich te laten en het aanzien van de nationale politiek en identiteit van het Koninkrijk weer op te vijzelen.⁶² Wat betreft hun doel waren de pleidooien van voor- en tegenstanders van Rose' plannen dus twee kanten van dezelfde medaille. Het voornaamste twistpunt was alleen nog altijd de vraag of de monumentalisering van het Binnenhof in de eerste plaats gezocht moest worden in het koesteren van het verleden of toch vooral in het oprichten van nieuwe monumenten en het tonen van wederopleving, vooruitgang en moderniteit.

Voorlopig hadden de aanhangers van laatstgenoemde opvatting de overhand gehad. Hun overwicht had tot dusver echter niet tot bevredigende resultaten geleid. In de twaalf jaar sinds de grondwetswijziging waren zij niet veel verder gekomen dan een stapel onuitgevoerde nieuwbouwplannen en waren het vooral de omstreden bouwwerkzaamheden van Rose geweest die het aanzien van het regeringscentrum hadden bepaald. Bovendien bestond er onder de vernieuwers geen consistente visie op het toekomstige regeringscentrum. Eenheid in hun beleid was ver te zoeken en zelfs de meest fervente voorstanders van nieuwbouw hadden geen eenduidig antwoord op de vraag hoe de nieuwe overheidsgebouwen eruit dienden te zien. Iemand als Thorbecke bijvoorbeeld gaf zowel als minister als in de Kamer nauwelijks blijk van een eigen zienswijze op architectuur. De liberale voorman mocht dan wel de architect van het nieuwe staatsbestel zijn, zijn ideeën over het toekomstige aanzicht van het Binnenhof waren minder uitgesproken. Datzelfde gold voor Van der Kun. Deze had in zijn kritiek aan Craner weliswaar gesproken van architectuur die overeenstemde met een zelfbewuste overheid, maar welke bouwstijl hem concreet voor ogen stond bleef ongewis.

De pleidooien van mannen als Alberdingk Thijm, Wintgens of Gevers

Deynoot om meer oog te hebben voor bestaande ‘monumenten’ waren wat dat betreft concreter. Met betrekking tot het Binnenhof hadden zij evenwel nog weinig effect. Voor zover de aandacht voor het verleden van de plek al een rol had gespeeld, was deze enkel tot uiting gekomen in de oprichting van een tweetal standbeelden aan weerszijden van het Binnenhof. Deze beelden van Willem van Oranje op het Plein (1848) en koning Willem II op het Buitenhof (1854) gaven echter eerder blijk van Oranjeliefde dan van een nieuwe waardering voor het verleden. Dat achter de rug van de ‘Vader des Vaderlands’ de historische stadspaleizen van Constantijn Huygens en de hertog van Brunswijk op het punt stonden te worden gesloopt, was in dit licht veelzeggend.

Toch kwam er vanaf 1860 geleidelijk verandering in de balans. De kritiek op de werkzaamheden van Rose had de historische gebouwen op het Binnenhof in de schijnwerpers geplaatst en de belangstelling voor de geschiedenis van het complex doen opleven. Deze aandacht manifesteerde zich niet alleen in historisch georiënteerde tegengeluiden in tijdschriften als *De Nederlandsche Spectator* en de *Dietsche Warande*, maar ook in particuliere initiatieven die het geschiedkundige belang van het Binnenhof onderstreepten.

Een voorbeeld hiervan was het werk van Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink. Deze vooraanstaande letterkundige en cultuurcriticus, die als redacteur verbonden was aan zowel *De Gids* als *De Nederlandsche Spectator*, was begin jaren vijftig benoemd in de functie van Rijksarchivaris. Vanuit zijn werkkamer in het Rijksarchief, dat sinds 1854 in het oude Logement van Amsterdam aan het Plein was gevestigd, had hij de werkzaamheden van Rose van dichtbij meegemaakt en met lede ogen aangezien hoe het oude complex geleidelijk aan de vernieuwingsdrang ten prooi viel.⁶³

Net als zijn collega Vosmaer beschouwde Bakhuizen van den Brink het bestaande Binnenhof als de bakermat van het politieke bestel, die niet zonder slag of stoot verloren zou mogen gaan. In hetzelfde jaar dat Rose zijn nieuwe departementsgebouw aan het Plein voltooide, presenteerde hij daarom onderzoek dat de wetgevers binnen de muren van het complex een zeker historisch besef diende mee te geven: een ledenlijst van alle afgevaardigden van de Staten-Generaal die sinds 1576 op het Binnenhof vergaderd hadden. Hoewel deze oude Statenleden in hun functie nauwelijks te vergelijken waren met de parlementariërs van de negentiende eeuw, werd de lijst aangeboden aan de leden van de Tweede Kamer, die hem vervolgens een fraai plekje aan de wand van de koffiekamer gaven.⁶⁴ Dankzij dit fraaie

staaltje van *invention of tradition* zou voortaan ieder Kamerlid die de ruimte betrad, stilstaan bij het verleden van de plek en zich rekenschap geven van de schijnbaar eeuwenoude traditie waarin hij stond.

Behalve in de debatten over de architectuur van het Binnenhof en de plaatsing van bescheiden gedenktekens uitte de zoektocht naar monumentaliteit zich ten slotte ook in de discussie over het gebruik van de ruimte. In het bijzonder wanneer het lot van de zojuist gerestaureerde Ridderzaal op het spel stond. Na het vertrek van de Staatsloterij stond het gebouw immers leeg en een nieuwe invulling voor de majestueuze zaal lag niet meteen voor de hand. Zowel in de media als in de Tweede Kamer werd dan ook volop gefantaseerd over het toekomstige gebruik van de zaal.⁶⁵

Sommigen, zoals de liberale minister Van Heemstra, meenden dat de zaal vooral functioneel moest zijn en zou moeten dienen als een soort conferentiecentrum *avant la lettre*, geschikt voor grote vergaderingen, congressen en een incidentele muziekkuitvoering. Anderen hadden grootsere plannen met de zaal. Zo pleitte de dichter Diederik Jacobus den Beer Poortugael er in een pamflet voor de zaal een nationalistische invulling te geven en haar in te richten als een 'heilige halle der vaderlandschen roem', voor de in 1815 ingestelde Militaire Willemsorde.⁶⁶ De schrijver, zelf veteraan uit de Tien-daagse Oorlog en drager van de orde, zag de inrichting al helemaal voor zich: achter in de zaal zou een grote troon geplaatst worden van waaruit de koning de leden ieder jaar op de stichtingsdag van de orde zou toespreken. Verder zou er een vaste tentoonstelling moeten komen rondom het thema 'moed, beleid en trouw', die in de eerste plaats zou bestaan uit de buitgemaakte vaandels uit de Tachtigjarige Oorlog die Lodewijk Napoleon tijdens zijn regering uit de zaal had laten verwijderen. Daarnaast zouden de wanden van de ruimte moeten gevuld worden met historiestukken die de belangrijkste veldslagen uit het vaderlandse verleden verbeeldden, zodat van daar uit 'de geest van vroeger bestaande grootheid en ware heldenmoed de bezoeker zou toewaaïen'. Volgens Den Beer Poortugael zou een dergelijke inrichting niet alleen bijdragen tot een 'aanwakkering van den kriegsgeest', maar tevens 'onzen roem in het buitenland' verhogen.⁶⁷

Ook bouwmeester Rose droomde al van een meer nationalistische bestemming voor zijn Ridderzaal. In een rapport aan minister Van Heemstra schreef de architect dat de door hem herschapen ruimte zeer geschikt zou zijn om in te richten als 'erezaal':

In die zaal zoude dan alles kunnen verzameld worden wat een Nederlander aan zijn roemrijk voorgeslacht zoude herinneren. Reeds aanstonds zouden daarin verscheidene voorwerpen, en beelden van beroemde Nederlanders worden bijeengebracht.⁶⁸

Rose wilde de ruimte dus inrichten als een Nederlands equivalent van het Pantheon of zelfs omdopen tot een soort 'Walhalla', zoals deze enkele jaren eerder door de Beierse koning Lodewijk 1 in Regensburg was gebouwd. Dergelijke nationalistische tempels waren inmiddels overal in Europa te vinden, van Rome tot Parijs en zelfs in Londen, waar de abdij van Westminster, traditioneel de laatste rustplaats van gekroonde hoofden, steeds meer ging lijken op een eregalerij van nationale helden.⁶⁹ Nederland kon in de ogen van Rose niet achterblijven. De Ridderzaal, die tot dan toe vooral in dienst had gestaan van commercie en vermaak, zou een plaats moeten worden die de grootsheid van de Nederlandse natie vierde en de herinnering aan vaderlandse helden in ere hield.

Hoewel Bakhuizen van den Brink in *De Nederlandsche Spectator* een dergelijke vorm van nationalisme onmiddellijk afschreef als on-Nederlands en het plan zelfs bestempelde als een 'misgeboorte gesproten uit de vereniging van Noordsche mythologie met de fantasie van de Zuidduitsche bouwmeesters', werd het idee van een 'Walhalla' door het kabinet en de Tweede Kamer vrijwel meteen met enthousiasme ontvangen.⁷⁰ Vooral het voorstel om de zaal in te richten met voorwerpen die de 'Nederlander aan zijn roemrijk voorgeslacht zoude herinneren' sprak een groot deel van de politici in Den Haag aan en kon zelfs op enige sympathie rekenen van culturele zwaargewichten als Alberdingk Thijm.⁷¹ Een combinatie van regeringscentrum en nationaal historisch museum zou immers het aanzien van het Binnenhof in zowel binnen- als buitenland ten goede komen en tegelijkertijd de continuïteit en het gezag van de Haagse politiek onderstrepen. Het leek dan ook precies het soort van monument te zijn waar men naar op zoek was.

Bovendien zou de inrichting van de Ridderzaal als nationaal historisch museum mooi kunnen samenvallen met de naderende viering van het vijftigjarig bestaan van het Koninkrijk in 1863. Het vooruitzicht van dit jubileum had bij met name de bovenlaag van de bevolking al aanzet gegeven tot tal van particuliere initiatieven, waarvan de oprichting van het nationale monument in het Haagse Willemspark en het Rijksmuseum in Amsterdam uiteindelijk de bekendste zouden worden. De landelijke politiek had zich vooralsnog echter, geheel volgens de klassiek liberale normen van die tijd,

buiten de organisatie van dergelijke culturele activiteiten gehouden. Met de weinig succesvolle ondernemingen van Craner en Rose in het achterhoofd, leek het voor de overheid bovendien niet het meest geschikte moment om zich in een groot project te storten.

Toch zou uitgerekend een kabinet van zuiver liberale signatuur de regering bij de viering van het jubileum betrekken. Opnieuw was Thorbecke de grote man van dit kabinet, dat in februari 1862 aantrad. Hoewel hij in de hoedanigheid van minister van Binnenlandse Zaken verder iedere vorm van overheidsbemoeienis op het gebied van de kunst en museumbeleid afkeurde, leek de liberale voorman wel wat te zien in de stichting van een nationaal historisch museum op het Binnenhof. Nog voor het jubileumjaar was aangebroken presenteerde hij in de Tweede Kamer het plan om ‘vaderlandse oudheidkundige gedenktekenen’, zoals bijvoorbeeld de admiraalsstaf van De Ruyter, tijdelijk in de vernieuwde Ridderzaal tentoon te stellen. Daarnaast riep Thorbecke de Nederlandse burgerij op spontaan geschikte voorwerpen in eigendom of bruikleen aan de tentoonstelling af te staan. Aangevuld met ‘historiestukken’ en zeventiende-eeuwse meesterwerken uit andere musea, zoals bijvoorbeeld het Koninklijk Museum in het Mauritshuis, zou deze collectie dan vervolgens kunnen uitgroeien tot een volwaardig museum.⁷²

Zover zou het nooit komen. Op papier mocht de inrichting van de Ridderzaal als museum een uitstekend idee lijken, in de praktijk pakte het plan minder goed uit. Zo bleek het in de eerste plaats geen eenvoudige opgave om een passende collectie bijeen te brengen. De bevolking gaf nauwelijks gehoor aan de oproep om voorwerpen voor de tentoonstelling af te staan en de collectie bereikte derhalve nooit de gewenste omvang. Een kleinschaliger tentoonstelling behoorde vanwege de grootte van de Ridderzaal bovendien niet tot de mogelijkheden. Deze zou immers volledig in het niet vallen bij de overweldigende omvang van de ruimte. Toen in 1866, dus ruim drie jaar na de viering van het jubileum, nog altijd onvoldoende kunsthistorische voorwerpen bijeengebracht waren, besloot de Tweede Kamer voor onbepaalde tijd van de uitvoering van het plan af te zien: een besluit dat op den duur het definitieve einde van het museum op het Binnenhof zou betekenen.⁷³

Voor de regering had de tentoonstelling toen overigens allang geen prioriteit meer. Nadat het plan in 1861 op de agenda was gezet, ebde de belangstelling voor het project geleidelijk weg en besteedde zowel de Kamer als het kabinet nauwelijks meer aandacht aan het onderwerp. Meer nog dan de geringe bijdrage van de bevolking aan de collectie lijkt deze onverschilligheid

van de kant van de overheid het museum uiteindelijk parten te hebben gespeeld. Schijnbaar niemand wenste na 1863 nog een inspanning te ondernemen om de tentoonstelling tot een goed einde te brengen. Waarom lieten Thorbecke en de zijnen het plan voor het museum zo snel vallen? Het antwoord op deze vraag lijkt eenvoudig. Halverwege het jubileumjaar presenteerde de regering plotseling een nieuw plan, ditmaal niet uit de beveling van een bouwmeester, maar een initiatief van de kabinetsleider zelf. Een project dat bovendien niet alleen het plan voor een museum in zijn schaduw zou stellen, maar ook alle bouwplannen die tot dan toe voor het Binnenhof gemaakt waren. Hadden de bouwkundige ideeën van Craner en Rose het debat over de toekomst van het regeringscentrum al flink aangewakkerd, vanaf 1863 zou de discussie pas echt een hoge vlucht nemen.

Thorbeckes Paleis der Staten-Generaal

Voor Thorbecke betekende het aantreden van zijn tweede liberale kabinet een tweede kans. Nadat de Aprilbeweging in 1853 een abrupt einde had gemaakt aan zijn eerste regeerperiode, was het land afwisselend bestuurd geweest door kabinetten van conservatieve of gematigde aard. Nu, een kleine tien jaar later, was de liberale voorman echter terug met een regeringsploeg van zuiver liberale snit en kon hij de niet afgemaakte taken voortzetten. Bovendien zag de toekomst er voor het land weer rooskleurig uit. Na de moeilijke jaren dertig en veertig ging het op cultureel en diplomatiek gebied weer voor de wind en ook in macro-economisch opzicht maakte het Koninkrijk een kleine bloeiperiode door. Vol goede moed en gewapend met een uitgebreid pakket aan maatregelen begon de kabinetsleider dan ook aan zijn taak. Het was tijd om de definitieve stap naar verandering te zetten.

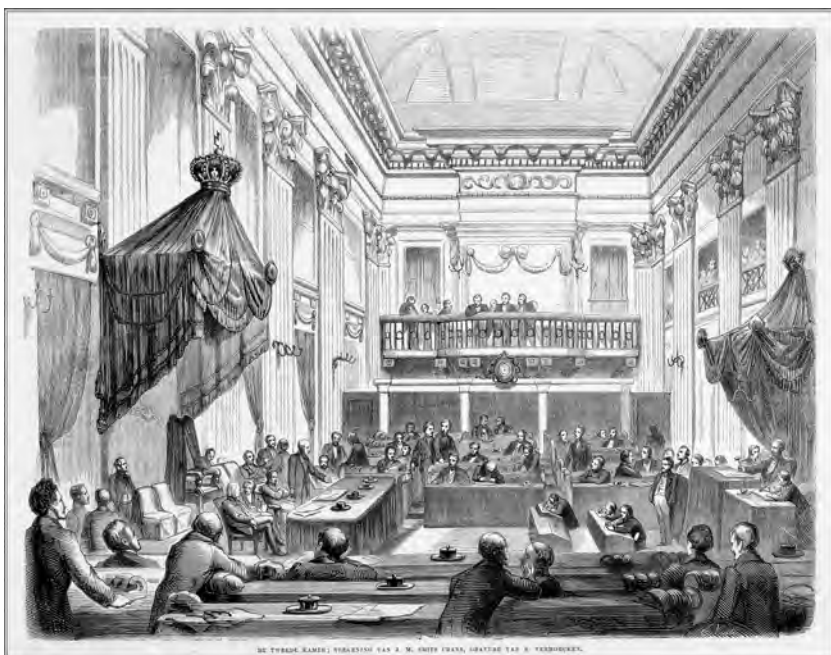
Of Thorbecke was aangestoken door de geestdrift van het moment of geduldig had gewacht op het geschiktste moment is moeilijk te zeggen, maar op 15 oktober van het jaar 1863 presenteerde de regering het stoutmoedigste plan voor het Binnenhof tot dan toe: 'de oprigting van een paleis voor de beide Kamers der Staten-Generaal'.⁷⁴ In de bijgevoegde memorie van toelichting lazen de verraste Kamerleden de volgende toelichting:

In het besluit tot oprigting van zoodanig paleis zullen alle nationale overtuigen een punt van vereeniging vinden. Daardoor zal eene waardige, blijvende hulde gebragt worden aan het grondwettig verbond door het Stamhuis

van Oranje in 1813 met het Nederlandse volk gesloten; zoo als het van onze erkentelijkheid getuigen zal voor de zegeningen, in de afgelopen vijftig jaren uit dat verbond voortgevloeid. Het gebouw, bekostigd uit de algemeene middelen en alzoo door bijdragen van het gansche volk tot stand gekomen, zal, ingerigt tot eene waardige vergaderplaats van 's lands Vertegenwoordiging, te gelijk toewijding aan de algemeene belangen van dat volk ook zonder opschrift verkondigen.⁷⁵

Zowel de naam van Thorbecke als die van koning Willem III sierde het wetsontwerp. Waarschijnlijker is echter dat het initiatief uit de koker van de kabinetsleider kwam. Uit de gehele tekst van het wetsontwerp sprak in elk geval de signatuur van de liberale voorman en diens vertrouwen in het parlementaire bestel. De oprechtheid van de gedachte dat het paleis in de eerste plaats zou dienen als eerbetoon aan het verbond 'tusschen het volk en het Stamhuis van Oranje gesloten' werd ook bij voorbaat al door enkele Kamerleden in twijfel getrokken.⁷⁶ Op het eerste gezicht leek het plan tot oprichting van een paleis voor de Staten-Generaal vooral een poging om de macht van het parlement te tonen. De viering van vijftig jaar Koninkrijk zou in dit geval niet meer dan een voorwendsel zijn om eindelijk de nieuwbouwplannen te realiseren die Thorbecke al vanaf de late jaren veertig koesterde.

Het debat over het wetsontwerp in de Tweede Kamer vond plaats op een symbolische datum: 19 oktober 1863, op de dag af precies vijftig jaar na Napoleons verpletterende nederlaag in de Volkerenslag bij Leipzig. Op deze manier hoopte de regering voldoende enthousiasme te kweken om het voorstel in korte tijd door het parlement te loodsen. Dat viel tegen. Een groot deel van de Kamer was overrompeld door het voorstel en had grote bezwaren. Dit gold in het bijzonder voor conservatieve parlementariërs van antirevolutionaire huize. De eerste die de aanval opende, was het Kamerlid Theo van Lynden van Sandenburg. Deze Utrechtse baron verweet het kabinet vooral hypocrisie. Zo vond Van Lynden het vreemd dat de minister zich gedurende het hele jubileumjaar afzijdig had gehouden van de vieringen en zelfs in de troonrede geen aandacht aan het onderwerp had besteed, maar nu 'eensklaps' met een ingrijpend wetsontwerp was gekomen 'op een tijdstip waarin de Kamer door een op handen zijnde reces niet meer voltallig was'.⁷⁷ Daarnaast vond de baron het nogal opportunistisch dat Thorbecke het wetsontwerp gepresenteerd had als een wens van de koning. Dit was een vorm van intimidatie die oppositie vrijwel onmogelijk maakte. Bovendien

De vergaderzaal van de Tweede Kamer omstreeks 1860. Na het weghalen van de banken langs de lange zijde in 1851 zaten de Kamerleden ofwel links, ofwel rechts van de voorzitter. Houtgravure van J.M. Schmidt Crans, ca. 1860 (collectie Haags Gemeentearchief)

was de steun in strijd met de koninklijke onschendbaarheid, een beginsel waar juist de liberalen de afgelopen jaren zo op gehamerd hadden.

Verreweg de meeste kritiek oogstte echter de gedachte dat het paleis in de eerste plaats zou worden opgedragen aan het ‘grondwettig verbond’ en niet aan de ‘herwonnen onafhankelijkheid’ of het ‘Koninklijk Stamhuis’ in het algemeen. 1813 was per slot van rekening het jaar van de verdrijving van de Fransen en de terugkeer van Oranje en niet het jaar van de Grondwet. Was deze formulering misschien een poging geweest om keizer Napoleon III niet tegen het hoofd te stoten en ‘alles te vermijden wat het Franse gouvernement onaangenaam zou wezen’ of school er een meer persoonlijke overtuiging over achter de woordkeuze? In de ogen van sommige Kamerleden kwam de nadruk op het ‘grondwettig verbond’ tussen volk en vorst namelijk wel erg dicht in de buurt van Rousseaus idee van een ‘*contrat social*’ of ‘maatschappelijk verdrag’.⁷⁸ Probeerde Thorbecke met zijn paleis voor de Staten-Generaal soms het parlement boven de kroon te plaatsen?

Van Lynden bood in elk geval hevig verzet tegen deze ‘zijdelingsche hulding der volkssouvereiniteit’. Nederland had immers in 1813 juist afstand genomen van de ideeën van de Franse Revolutie en de bouw van een ‘*Palais de la Nation*’, zoals dat bijvoorbeeld in Brussel bestond, was dan ook ongepast en zelfs aanstootgevend. Volgens het Kamerlid was bovendien het idee van een ‘grondwettig verbond’ historisch gezien volkomen onjuist, want:

Nergens blijkt evenwel van een opzettelijk gesloten verbond. Dat is een revolutionair begrip, hetwelk hier gehuldigd wordt. De soevereine Vorst kende genoeg de geschiedenis van het land en van het volk, waarover hij geroepen werd te regeren. Nederland had van ouds zijne regten en privilegiën; aan een autokratisch bestuur viel hier te lande niet te denken. Dat wilde de Prins ook niet. Eene door de Grondwet getemperde monarchie was zijne bedoeling. De considerans van de wet [tot oprichting van een paleis voor de Staten-Generaal] is derhalve onwaar en tegen de historie in. Het was eerst eene historische, daarna eene grondwettige betrekking die Nederland met Oranje verbond. Daarin lag, onder Gods zegen, de waarborg voor een onafhankelijken Staat en van een vrijen regeringsvorm.⁷⁹

Naar de mening van Van Lynden was ‘een paleis door het volk aan den Koning opgericht’ daarom meer op zijn plaats dan ‘een paleis dat de Staten-Generaal zichzelf zullen stichten’.⁸⁰ Hij kreeg op dit punt bijval van onder anderen het antirevolutionaire Kamerlid jonkheer Willem Maurits de Brauw, die zich eveneens hevig verzette tegen het schrikbeeld van een ‘volkspaleis’ op het Binnenhof en zich daarbij nog meer dan zijn collega beriep op de vaderlandse geschiedenis. Gewapend met een serie citaten uit Herman Bosscha’s *Geschiedenis der Omwenteling* trachtte hij zijn medeparlementariërs ervan te overtuigen dat de Nederlandse Grondwet in de eerste plaats een gunst was geweest van de Vorst zelf en er dus geenszins sprake kon zijn van een verbond ‘tusschen het volk en het Stamhuis van Oranje gesloten’.⁸¹ Andere Kamerleden uitten meer prozaïsche bezwaren, zoals de hoge kosten voor het project en de overbodige luxe. Zo meende de Nijmeegse jonkheer Joannes Nispen van Sevenaer dat de ‘localen op het Binnenhof’ in feite nog prima voldeden. Het bouwen van een ‘paleis’ verleende te veel eer aan het parlement en gaf aldus het verkeerde signaal af:

Wanneer nu een luxueus paleis voor de vertegenwoordiging zal worden gebouwd, dan zal dat noodwendig ten gevolge hebben dat ook andere gebou-

wen luxueuser zullen worden dan anders het geval zoude zijn. Zal het daarbij wenschelijk zijn dat het luxueuse gebouw der Staten-Generaal het koninklijk paleis zal overschaduwten? Of moet het leiden tot eene emulatie in het bouwen van paleizen? Is dit eene wenschelijke zaak?⁸²

Thorbecke zelf, die dit alles vanachter de ministerstafel aanhoorde, hield zich gedurende het eerste uur van het debat volledig afzijdig. Hij liet het verweer vooral over aan zijn liberale bondgenoten in de vergadering, zoals de Kamerleden Daniel van Eck en Gijsbert van der Linden. Zij pareerden de kritiek van hun conservatieve collega's door vooral te wijzen op de praktische voordelen van het paleis. Zo zou in het geval van nieuwbouw de Eerste Kamer bijvoorbeeld niet langer zijn zaal hoeven delen met de Provinciale Staten. De antirevolutionaire afgevaardigden in de Tweede Kamer, zo oordeelde Van der Linden, moesten op dit punt dus niet zo 'egoïstisch' zijn.⁸³ De verwijten in het debat gingen zo heen en weer totdat Guillaume Groen van Prinsterer aan het woord kwam. Waar zijn medestanders bleven steken in beschuldigingen van hypocrisie, extravagantie of het geven van geschiedenislessen, was de kritiek van de voorman van de antirevolutionairen glashelder: in het ontwerp zoals Thorbecke dat aan de Kamer had voorgelegd zouden nooit alle overtuigingen 'een punt van vereeniging' kunnen vinden. In zijn ogen was het voorstel namelijk in ieder opzicht 'eene eenzijdige hulde aan de staatsrechtelijke theorien van dit Kabinet'. Het zou, in andere woorden, een liberaal paleis worden, niet een nationaal paleis. Ook Groen baseerde zijn kritiek vooral op de formulering van het ontwerp. 'In de twee uitdrukkingen "grondwettig verbond" en "paleis der Staten-Generaal" ligt een gansche cursus staatsregt naar den beginselen van de Minister,' zo meende Groen. Het voorstel stond volgens hem bol van 'partijgeest' en 'revolutionaire' ideeën. Wat de zaak bovendien nog extra gevoelig maakte, was dat Thorbecke deze 'twistappel' had opgeworpen op een moment dat uitgerekend in het teken stond van nationale eendracht en bevrijding van het revolutionaire juk van de Fransen!⁸⁴

Dergelijke verwijten, afkomstig van een vooraanstaand Kamerlid als Groen van Prinsterer, kon Thorbecke natuurlijk niet over zijn kant laten gaan. De reactie van de minister op de aantijgingen was echter niet bepaald krachtig. Thorbecke praatte voornamelijk om de kern van de zaak heen en kwam niet met echte antwoorden. Zo wilde hij niet ingaan op het commentaar dat het paleis enkel de liberale zaak huldigde, omdat de regering per definitie boven 'alle partijbedenking en partijverdeeldheid' zou staan. Ook

achtte hij het 'de regering onwaardig' om te reageren op een vergelijking met het revolutionaire Frankrijk. Met de 'eenheid van monarchie en natie, gevestigd op de Grondwet' was het Koninkrijk nu eenmaal 'een nieuwe tijd ingegaan'. Dat moesten toch ook zijn tegenstanders erkennen.⁸⁵

Het grote probleem voor Thorbecke was natuurlijk dat de antirevolutionairen in grote lijnen gelijk hadden. Het plan voor 'het paleis' was inderdaad op een liberale leest geschoeid en huldigde doelbewust de Grondwet en het parlement. De hele gedachte was juist om te breken met het verleden van Groen en de zijnen en de politieke blik op de toekomst te richten. Een stap die Thorbecke, getuige de aanvankelijke opdracht aan Craner, het liefst al tijdens zijn eerste ministerschap had willen zetten. Voor de liberale voorman was het dan ook duidelijk dat hij zijn tegenstanders nooit met argumenten zou kunnen overtuigen. De antirevolutionairen zouden zich blijven verzetten tegen het 'partijdige' paleis en allerlei concessies in het plan willen afdwingen. Bovendien zouden zij zich gesteund weten door enkele gematigde Kamerleden, zoals Willem Wintgens, die zich überhaupt verzetten tegen nieuwbouw en zich juist sterk maakten voor behoud van het historische complex. Mocht Thorbecke zijn gedroomde verbouwing van het Binnenhof dus willen verwezenlijken, dan was een krachtmeting noodzakelijk.⁸⁶

In plaats van het draagvlak voor het plan te verbreden, koos de minister ervoor het wetsontwerp niet aan te passen en het zo snel mogelijk door de Tweede Kamer te krijgen. Thorbecke maakte daarbij dankbaar gebruik van het grote aantal afwezigen in de volksvertegenwoordiging. In verband met het naderende reces waren op de dag van het debat namelijk slechts 49 van de inmiddels 75 Kamerleden aanwezig en zodoende was er sprake van een duidelijke liberale meerderheid.⁸⁷ Elk amendement dat Groen en de zijnen indienden om de inhoud van het voorstel aan te passen en aldus tot een compromis te komen, werd door de aanwezige liberalen weggestemd. Tot vier keer toe trachtte de conservatieve vleugel de formuleringen 'grondwettig verbond' en 'paleis' uit de wettekst te weren, maar telkens stuitte zij op een liberale meerderheid. Toen het wetsontwerp uiteindelijk zelf in stemming werd gebracht, was de uitkomst dan ook geen verrassing. De wet ter 'oprigting van een paleis voor de beide Kamers der Staten-Generaal' werd aangenomen met 29 stemmen voor en 19, voornamelijk conservatieve en antirevolutionaire, stemmen tegen.⁸⁸ Thorbecke had zijn zin gekregen. Na jarenlang getouwtrek over het lot van het Binnenhof had de minister nu eindelijk een mandaat in handen om het regeringscentrum het gewenste

nieuwe aanzien te geven. Hoewel hij het misschien niet op de meest nette wijze gespeeld had en een deel van zijn collega's tegen zich in het harnas had gejaagd, was het een zuivere parlementaire overwinning geweest. De volksvertegenwoordiging had haar macht getoond en zou nu een onderkomen krijgen overeenkomstig haar waardigheid en positie.

Luchtkastelen

Thorbeckes wens om het regeringscentrum in Den Haag te verbouwen en het parlement een meer in het oog springende huisvesting te geven, stond niet op zichzelf. In het midden van de negentiende eeuw hadden verschillende Europese regeringen het initiatief genomen tot dergelijke bouwprojecten, met als doel de status van het parlement als spil van de nationale politiek te ondersteunen. Zo waren de parlamentsgebouwen in België, Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië recentelijk ingrijpend verbouwd en bestonden er in onder meer Zwitserland, Oostenrijk en Hongarije grootse plannen voor nieuwbouw.⁸⁹ Het meest opvallende bouwproject was echter de herbouw van het *Palace of Westminster* in Londen. De oorspronkelijke zetel van 'de moeder der parlementen', een middeleeuws complex van paleizen, rechtbanken en kerken, was bij een brand in 1834 vrijwel geheel verloren gegaan. De nieuwbouw die gedurende de jaren 1840-1860 langs de rivier de Theems verrees, bevatte weliswaar veel historische elementen, maar was verder volkomen eigentijds. De nieuwe *Houses of Parliament* van architect Charles Barry bestonden uit één grotendeels symmetrisch gebouw in een eenduidige neogotische stijl. Bovendien stond het ontwerp geheel in het teken van de functie van het gebouw: de huisvesting der beide Kamers.⁹⁰ In dit licht was het plan voor een 'Paleis voor de Staten-Generaal' dan ook allerm minst een uitzondering, maar sloot het aan bij de algemene Europese tendens om parlamentsgebouwen een meer representatief uiterlijk te geven.

Met enkel het aangenomen wetsontwerp was Thorbeckes gedroomde paleis nog geen realiteit. De verdeeldheid over het Binnenhof was sinds de eerste ontwerpen van Craner alleen maar toegenomen en het machtsvertoon van de liberalen in de Tweede Kamer had de verschillende partijen niet dichter bijeen gebracht. Integendeel, de discussie, die zich aanvankelijk vooral had toegespitst op tegenstellingen tussen voor- en tegenstanders van nieuwbouw, ideeën over monumentenzorg en kunsthistorische meningsverschillen, had inmiddels ook een duidelijke politiek-ideologische dimensie gekregen. De

oppositie tegen het plan was bovendien niet verwaarloosbaar. Hoewel de belangen en argumenten van de tegenstanders uiteenliepen, konden zij met vereende krachten serieuze weerstand bieden tegen uitvoering van het bouwproject. Voor het kabinet was het dus zaak zich niet meteen in de hoek te laten manoeuvreren, maar de schijn op te houden dat meerdere opties open waren en met enige tact zijn volgende stap te zetten.

Thorbecke pakte het om die reden anders aan dan in het verleden. In plaats van de opdracht tot het ontwerp van het paleis te verlenen aan één architect, koos hij ervoor een openbare prijsvraag uit te schrijven. Architecten uit binnen- en buitenland konden op deze manier een ontwerp voor een nieuw parlamentsgebouw indienen, waarna een jury bestaande uit meerdere experts het geschiktste ontwerp kon kiezen. In de eerste plaats wekte de minister hiermee de indruk dat niet langer één persoon de vrije hand zou krijgen in het ontwerp. Met name Rose had als ‘bouwmeester der landsgebouwen’ op dit punt veel vrijheid genoten, met alle bekende gevolgen van dien. De huidige opzet met de betrokkenheid van een jury zou de controle op het ontwerp ditmaal echter waarborgen. Daarnaast spoorde het idee van een vrije competitie ook beter met de liberale idealen van het kabinet dan dat van een architect in staatsdienst.⁹¹ Het project verschilde hierdoor nog weinig van de voornaamste private initiatieven, zoals de oprichting van het monument in het Willemspark of het Rijksmuseum in Amsterdam, die eveneens middels een prijsvraag werden ontworpen.⁹² Enkel op het gebied van de financiering leek de oprichting van het paleis nog van zijn particuliere tegenhangers te verschillen.

Met de keuze om een prijsvraag uit te schrijven, nam de minister enigszins de schijn weg van vooringenomenheid, partijdigheid en hypocrisie. Toch was het duidelijk dat Thorbecke niet van plan was het initiatief uit handen te geven. Hij had uitgesproken ideeën over het ontwerp en deze zou hij verwezenlijken ook. Een schets in het archief van Binnenlandse Zaken toont hoe het ministerie zich het nieuwe Paleis der Staten-Generaal voorstelde: gelijk het nieuwe Palace of Westminster zou er langs de waterkant van de Hofvijver een symmetrisch gebouw moeten verrijzen in een kenmerkende en eenduidige stijl. Vrijwel alle historische panden aan de noordzijde van het complex moesten hiervoor wijken. De oude vergaderzaal van de Staten van Holland, de Hofkapel en zelfs de Trêveszaal zouden in het plan van de minister aan de sloophamer ten prooi vallen. Enkel de werkkamer van Thorbecke zelf, het markante Torentje, bleef volgens de schets gespaard.⁹³

Ook de samenstelling van de jury, die het programma en de richtlijnen voor de prijsvraag zou opstellen, gaf blijk van een duidelijke visie op het nieuw te bouwen paleis. Zo was de bekendste naam in de beoordelingscommissie niemand minder dan de alom verguisde Willem Nicolaas Rose, die als bouwmeester nog steeds direct onder Thorbecke ressorteerde. De overige twee architecten in de jury, Abraham Nicolaas Godefroy en Johan Frederik Metzelaar, waren goede bekenden van Rose. Beiden heren hadden eveneens hun sporen verdiend in Rotterdam en stonden wat hun bouwstijl betreft in dezelfde traditie als hun collega. Hun gebouwen droegen, net als de ontwerpen van Rose, het stempel van een tamelijk sober neoclassicisme, geïnspireerd op de Hollandse architectuur van de zeventiende eeuw.⁹⁴ Blijkbaar wilde Thorbecke dus nog altijd vasthouden aan de lijn die al tijdens zijn eerste kabinet door Van der Kun was uitgezet: de voorkeur ging bij voorbaat uit naar een neoclassicistisch parlamentsgebouw in zo'n stijl dat het enerzijds functionalistisch en representatief was en anderzijds refereerde aan het roemrijke verleden van de Gouden Eeuw. Alvorens de juryleden hun definitieve eisen voor de prijsvraag aan de minister zouden voorleggen, stelde Thorbecke de drie echter nog een aanzienlijk geldbedrag ter beschikking om parlamentsgebouwen 'in den vreemde te bezichtigen'.⁹⁵ De gedachte was dat de architecten door deze internationale oriëntatie niet alleen inspiratie voor het project konden opdoen, maar dat zij tegelijkertijd beroemde vakgenoten zouden kunnen warm maken voor de naderende prijsvraag.

De reis die Rose, Godefroy en Metzelaar gedurende de zomer van 1864 ondernamen, voerde de drie juryleden langs enkele Europese hoofdsteden. De eerste halte was het onvermijdelijke Palace of Westminster in Londen. Vervolgens trok het gezelschap via Brussel en een bezoek aan het parlement aldaar zuidwaarts naar de Franse hoofdstad, waar het trio het Palais Bourbon bezocht en een ontmoeting had met de Parijse prefect, Georges-Eugène Haussmann.⁹⁶ Vanuit Parijs vervolgden de drie hun reis via Straatsburg naar Bern. Hier had de regering enkele jaren eerder eveneens een prijsvraag uitgeschreven en was men inmiddels begonnen aan de bouw van een nieuw Bundeshaus.⁹⁷ Deze Zwitserse casus kon wellicht dus als voorbeeld dienen voor het Nederlandse project. De terugreis stond ten slotte vooral in het teken van ontmoetingen met collega-architecten, waarvoor het gezelschap nog enkele dagen in de Duitse steden München, Stuttgart en Mainz verbleef. Uiteindelijk keerden de drie in Den Haag terug, tal van impressies en contacten rijker en een kleine 1800 gulden lichter.⁹⁸

Hoewel de bezoeken aan de verschillende Europese parlamentsgebouwen ongetwijfeld indruk maakten op het gezelschap, is het moeilijk om een compleet beeld te krijgen van de ervaringen van de drie mannen. Van de reis werd geen officieel rapport opgemaakt en ook persoonlijke documenten bieden slechts zeer summier informatie over wat het gezelschap precies bekeek en welke mensen zij onderweg ontmoetten. In een brief aan zijn vrouw vanuit Londen vermeldt Rose bijvoorbeeld wel kort dat hij het parlement bezocht, maar weidt hij verder vooral uit over de uitgebreide diners met de ambassadeur en de door hem bewonderde glas- en ijzerconstructie van het Crystal Palace.⁹⁹ Toch valt uit de selectie van de verschillende steden wel het een en ander op te maken. Zo waren drie van de vier bezochte parlementen gehuisvest in gebouwen die waren opgetrokken in neoclassicistische stijl. Ook het feit dat bijvoorbeeld het door de antirevolutionairen juist als schrikbeeld aangehaalde Palais de la Nation in Brussel werd bezocht, verraadde nogmaals Thorbeckes intentie. Er diende een 'volkspaleis' te komen dat hulde bracht aan de volksvertegenwoordiging.

Dit bleek tevens uit de formulering van de prijsvraag die de jury bij thuiskomst in samenspraak met de minister opstelde: het paleis moest in de eerste plaats 'de waardigheid der daarin zetelende magten op gepaste wijze doen uitkomen'. De nagedachtenis aan 1813, toch de feitelijke aanleiding van het hele project, zou vooral levend worden gehouden door de ornamenten van het gebouw, die 'op zinnebeeldige wijze de gebeurtenissen in herinnering brengen, waaraan het Nederlandsche volk zijn vernieuwd bestaan verschuldigd is'. Verder bestond het programma van de prijsvraag uit een zeer uitvoerige lijst van technische eisen, die aangaf waaraan ieder ontwerp moest voldoen. De opsomming liep uiteen van het precieze aantal kamers tot oppervlaktematen, ogenschijnlijk nietige details als de aanwezigheid van ontluchtingsgaten en als klap op de vuurpijl: de plaatsing van de verschillende toiletten van de Kamermedewerkers.¹⁰⁰

De haast absurde gedetailleerdheid van de prijsvraag riep bij het publiek zowel hilariteit als verontwaardiging op. Kamerleden vroegen zich af of het niet verstandiger was om specifieker te zijn over het aanzicht van het gebouw in plaats van dergelijke futiliteiten, en ook de *Nederlandsche Spectator* mengde zich weer in de discussie. Het tijdschrift, dat zich een aantal maanden afzijdig had gehouden, plaatste op 1 april 1865 een venijnige cartoon waarin het nieuwe paleis langs de Hofvijver werd afgebeeld als een imposante galerij toiletpotten.¹⁰¹ Afgezien van de reeds bestaande afkeer van de nieuwbouw, hing deze kritiek hoogstwaarschijnlijk samen met de betrok-

kenheid van Rose bij het project. Weliswaar was Rose de voorbije periode voor de buitenwereld op de achtergrond gebleven, maar de nadruk die de prijsvraag legde op technische innovaties als centrale verwarming en gasverlichting toonde onmiskenbaar de signatuur van 'de bouwmeester der landsgebouwen'. Velen moeten bij de bekendmaking van de prijsvraag dan ook gevreesd hebben voor een herhaling van de gebeurtenissen van enkele jaren daarvoor.

Zover wilde Thorbecke het ditmaal alleen niet laten komen. Het paleis was voor hem een prestigekwestie en de minister leek erop gebrand een beroemde en onomstreden architect voor het project aan te trekken. De regering spaarde daarom kosten noch moeite om de prijsvraag in heel Europa onder de aandacht te brengen. In de maanden die volgden verschenen in talrijke buitenlandse kranten aankondigingen van de prijsvraag en via de verschillende Nederlandse ambassades werden vertalingen van het programma alsmede enkele waardevolle 'photografieën' van de situatie op het Binnenhof verspreid. Al deze inspanningen leverden slechts beperkt resultaat op.¹⁰² Al met al kwamen er 27 inzendingen op de prijsvraag binnen, waarvan ongeveer een kwart uit het buitenland. Op deze inzendingen uit onder meer Parijs, Frankfurt, Wenen en München na, waren de ontwerpen veelal afkomstig van Nederlandse architecten die al bekend waren met overheidsopdrachten en het prijsvragencircuit.

Zo was bijvoorbeeld een van de inzenders de gewezen bouwmeester Johannes Craner, die na een aantal jaren aan de zijlijn een kans zag alsnog zijn stempel op het Binnenhof te drukken. Zijn ontwerp voorzag in de bouw van een imposant gebouw aan de westzijde van het complex en leek in menig opzicht op het plan dat hij al vijftien jaar geleden aan Thorbecke had voorgelegd.¹⁰³ Hoewel de tekening van Craner als een van de weinige inzendingen bewaard is gebleven, valt uit de eveneens bewaarde juryrapporten op te maken dat de meeste ingezonden plannen weinig van elkaar verschilden. In de eerste plaats richtten vrijwel alle inzendingen zich op nieuwbouw langs de Hofvijver of op het Buitenhof. Daarnaast hadden de meeste architecten gekozen voor een symmetrisch gebouw van ten minste twee verdiepingen met aan weerszijden een vergaderzaal met halfronde opstelling.¹⁰⁴ Deze opstelling was op het continent gangbaar en genoot ook duidelijk de voorkeur van de juryleden. De bestaande 'Britse' indeling met tegenover elkaar liggende tribunes, zoals die sinds een aantal jaren bestond, suggereerde immers vooral een tegenstelling, terwijl een halfronde zaal de indruk wekte dat het parlement als geheel aan de wetgeving werkte.¹⁰⁵ In de ogen van Rose

en waarschijnlijk ook Thorbecke was een dergelijke indeling voor Nederland dan ook passender.

De gelijkenissen tussen de verschillende inzendingen wat betreft de inrichting van het paleis hadden natuurlijk alles te maken met de grote hoeveelheid technische eisen die het drietal in het programma had geformuleerd. Twee aspecten die in de prijsvraag echter veel minder expliciet verwoord waren, waren de stijl van het gebouw en de mate waarin de nieuwbouw het bestaande Binnenhof diende te vervangen. Het was dus niet verrassend dat veel ontwerpen zich in deze opzichten van elkaar onderscheidden: waar de ene architect koos voor een neogotisch gebouw dat het gehele complex verving, stelde een ander een aanbouw in classicistische stijl voor. De moeilijkheid voor de juryleden bestond er dan ook uit een keuze te maken op basis van de twee punten die bij eerdere bouwprojecten zo veel stof hadden doen opwaaien.

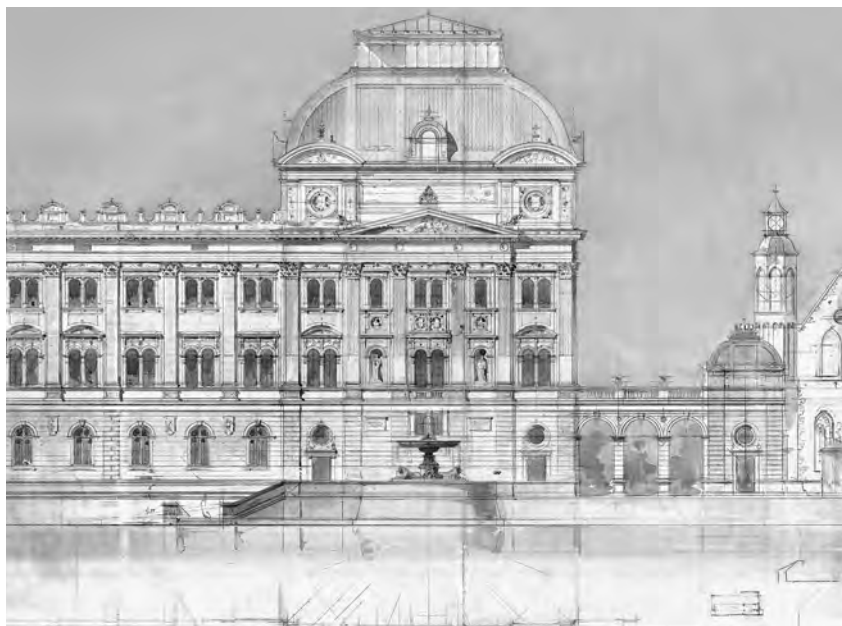
Thorbecke moet deze moeilijkheid voorzien hebben. Om een herhaling van de negatieve kritieken van enkele jaren eerder te voorkomen, deed de minister namelijk een opvallende zet: hij breidde de jury, die vooralsnog enkel uit de drie architecten had bestaan, uit met nog eens vijf leden. Deze nieuwe juryleden hadden verschillende achtergronden. In de eerste plaats was er Jan Heemskerk Bzn., vertrouweling van Thorbecke in de Kamer, redacteur van *De Gids* en voorzitter van de Huishoudelijke Commissie van de Tweede Kamer. Ook de voorzitter van de Huishoudelijke Commissie van de Eerste Kamer, de liberaal Hendrik Beeck Vollenhoven, werd bij de beoordeling betrokken, zodat in elk geval de twee toekomstige 'bewoners' van het paleis in de besluitvorming gehoord zouden worden.

Daarnaast voegde Thorbecke twee experts aan de jury toe: de architect Lucas Hermanus Ebersson, die op dat moment vooral bekendheid genoot vanwege zijn betrokkenheid bij enkele grote restauratieprojecten en kans maakte de prestigieuze opdracht voor het Rijksmuseum in de wacht te slepen, en de hoofdinspecteur van de afdeling Waterstaat Frederik Willem Conrad. Laatstgenoemde was een telg uit een bekende familie van waterstaatkundigen, die een aantal jaar eerder door Van der Kun bij het ministerie van Binnenlandse Zaken was binnengehaald. Net als Ebersson was hij iemand met veel ervaring als het ging om grootse, prestigieuze projecten. Zo was Conrad de grote man achter de aanleg van de eerste spoorlijn van Amsterdam naar Haarlem in 1839 en was hij tevens nauw betrokken bij de aanleg van het Suezkanaal. Opvallend was dat Conrad zich kort voor zijn toevoging aan de jury in een brief aan Thorbecke kritisch had uitgelaten over

de plannen voor het paleis. Zo maakte hij zich in het bijzonder zorgen over de afbraak van enkele historisch belangrijke plekken, zoals onder andere 'de Trêveskamer'.¹⁰⁶ Nog opvallender was echter de laatste naam die aan de jury werd toegevoegd. Voor de functie van secretaris vroeg Thorbecke namelijk niemand minder dan Rose' grootste criticus, Carel Vosmaer. De redacteur van de *Nederlandsche Spectator*, die zich altijd zo kritisch had opgesteld tegenover de bouwplannen op het Binnenhof, diende nu niet alleen zijn mening te geven over de ingezonden ontwerpen maar zou tevens samenwerken met de man die hij vier jaar eerder nog zo gehemeld had.¹⁰⁷

De nieuwe samenstelling van de jury leek een meesterzet van Thorbecke. De deelname van de vijf extra juryleden zou kritiek op het ontwerp immers kunnen ondervangen. Discussies over stijl, monumentenzorg of de positie van het parlement die eerdere plannen hadden gedwarsboomd, konden nu binnen de jury zelf worden gevoerd in plaats van in de media of de Kamers. Door de uitbreiding van het aantal leden zou bovendien het draagvlak voor het uiteindelijke ontwerp groter zijn, een streven waaraan ook een openbare tentoonstelling van de inzendingen in de Ridderzaal diende bij te dragen. Anderzijds maakte de uitbreiding het maken van keuzes er echter niet makkelijker op. Rose' nogal uitgesproken voorkeur voor moderne architectuur stond bijvoorbeeld haaks op de meer historische visies van Vosmaer en Conrad, die grote delen van het bestaande Binnenhof wilden behouden. Op de schouders van de juryleden rustte dan ook de zware taak om op basis van 27 inzendingen een compromis te vinden, dat in de eerste plaats iedereen tevredenstelde en daarnaast ook nog eens voldeed aan de lijst van technische eisen die de prijsvraag voorschreef.

Dat dit een haast onmogelijke opdracht was, bleek al na enkele maanden. In hun eindverslag trokken de beoordelaars namelijk de conclusie dat eigenlijk geen enkel toegezonden ontwerp de voltallige jury kon overtuigen. Ofwel bestond er geen eensgezindheid over de stijl van het ontwerp, of de inzending voldeed niet aan het eisenpakket dat Rose en de zijnen hadden samengesteld.¹⁰⁸ In de hoop een totale mislukking van de prijsvraag te voorkomen besloot de minister desalniettemin de drie best beoordeelde ontwerpen aan te kopen. Twee van deze drie inzendingen waren van de hand van het architectenduo – vader en zoon – Ludwig en Emil Lange uit München. Beiden waren waarschijnlijk al tijdens de zomer van 1864 door Rose en de zijnen bezocht en genoten bovendien een uitstekende reputatie als het ging om het ontwerpen van representatieve architectuur. Zo hadden zij onder meer al ontwerpen gemaakt voor overheidsgebouwen in het

Ontwerptekening van het nieuw te bouwen Paleis der Staten-Generaal, van de hand van het Beierse architectenduo Ludwig en Emil Lange, 1865 (collectie Technische Universität München)

Londense Whitehall en het nieuwe nationale museum in de Griekse hoofdstad Athene.¹⁰⁹

Wat opvalt aan de ontwerpen van Ludwig en Emil Lange is vooral de omvang van het parlamentsgebouw. Hun tekeningen tonen een gigantisch neoclassicistisch paleis dat zich, overeenkomstig Thorbeckes wens, zou uitstrekken over de gehele lengte van de Hofvijver tussen het Torentje en het Buitenhof en een kleine tien meter hoger zou worden dan de bestaande bouw op het Binnenhof. Anders dan de sobere classicistische ontwerpen van Craner en Rose, zou zowel het interieur als het exterieur van het ontwerp bovendien zeer rijkelijk worden versierd. Metershoge schilderingen, beelden en reliëfs zouden de wanden sieren en midden in de Hofvijver zou een enorme fontein worden geplaatst.¹¹⁰ Mochten de plannen doorgang vinden, dan zou er een paleis verrijzen dat uniek was in het Koninkrijk en in architectonisch opzicht niet te vergelijken viel met welk ander gebouw in het land dan ook. Zelfs het feit dat de architecten omliggende gebouwen als het Mauritshuis, de grafelijke zalen en de historische Ridderzaal spaarden, zou in dit licht weinig meer uitmaken. Het paleis van vader en zoon Lange

zou niet alleen het Binnenhof volledig domineren, maar de gehele binnenstad van Den Haag in zijn schaduw plaatsen.

Zoals wel vaker in de geschiedenis van het Binnenhof bleef het echter bij luchtkastelen. Terwijl Ludwig en Emil Lange zich in München al rijk rekenden en begonnen waren met de verdere uitwerking van hun tekeningen, kwamen Rose, Godefroy en Metzelaar namelijk plotsklaps met een eigen plan voor het paleis.¹¹¹ Dit plan, dat wat omvang en pretentie betreft bepaald niet onderdeed voor het ontwerp van de twee Beierse architecten, leek in een recordtempo te zijn vervaardigd, maar voldeed vanzelfsprekend wél aan alle eisen die in de prijsvraag gesteld waren.¹¹² Voor de buitenwereld had het er dan ook alle schijn van dat het trio reeds tijdens de beoordeling van de inzendingen op een mislukking van de prijsvraag had aangestuurd en via deze weg probeerde de opdracht alsnog voor zichzelf binnen te halen.

Deze plotselinge wending in het proces schoot bij velen in het verkeerde keelgat. Zo voelde Jan Heemskerk Bzn. zich gepasseerd door zijn voormalige medejuryleden. Getergd vroeg het Kamerlid zich af wat nu eigenlijk precies het doel van de prijsvraag was geweest, nu Rose gewoon zijn eigen plan trok.¹¹³ Ook de *Nederlandsche Spectator* mengde zich na een periode van stilte weer in het debat. De redactie hekelde met name de ondoorzichtige wijze waarop de keuze voor het ontwerp geschiedde. De uitbreiding van de jury en openbare tentoonstelling in de Ridderzaal waren weliswaar mooie gebaren, maar waren uiteindelijk vooral lege hulzen gebleken. Het was volgens het tijdschrift zelfs zo erg dat men uit de buitenlandse pers moest vernemen hoe de zaken omtrent het Paleis der Staten-Generaal ervoor stonden.¹¹⁴

Conciliantie en behoud

De terugkeer van Rose en de toenemende verwarring over het verloop van het project waren koren op de molen van de tegenstanders van het paleis. Als belangrijkste voorman van deze groep gold inmiddels het ervaren en gematigd conservatieve Kamerlid Willem Wintgens. Sinds hij tien jaar eerder het behoud van het historische Binnenhof op de parlementaire agenda had gezet, had hij zich in de Tweede Kamer voortdurend met de huisvestingskwestie beziggehouden; een inspanning die hem spoedig een plaats in de Huishoudelijke Commissie opleverde. Voor Thorbecke was Wintgens dus een luis in de pels. Toen de minister hem vroeg samen met Vosmaer en

Conrad plaats te nemen in de jury, bedankte de parlementariër bovendien vriendelijk voor diens uitnodiging. Anders dan zijn medecritici wenste Wintgens zich niet met de plannen van de regering in te laten. Hij bleef de kwestie als buitenstaander volgen en zou zijn oppositie vanuit de Kamer voortzetten.

In eerste instantie richtte Wintgens zijn pijlen op de praktische uitvoerbaarheid van het paleisplan. Begin 1865 schreef hij Thorbecke een brief met enkele kritische vragen: waren in de prijsvraag niet onnodig veel technische details opgenomen en, nog belangrijker, hadden de architecten eigenlijk wel oog voor de bestaande situatie en parlementaire praktijk?¹¹⁵ Toen deze brief niets opleverde, zette Wintgens het parlementaire wapen van de interpellatie in. Op 6 april riep hij Thorbecke in de Kamer ter verantwoording. In zijn betoog herhaalde Wintgens zijn bovengenoemde kritiek op het plan en de 'deskundigheid' van de betrokkenen. Het grootste gedeelte van zijn toespraak wijdde het Kamerlid echter aan zijn zorgen over de instandhouding van de 'historische monumenten' op het Binnenhof. De huisvesting van de volksvertegenwoordiging was, volgens hem, namelijk niet alleen een kwestie 'van huishoudelijk belang, van parlementair comfort, maar bovenal een vraag [...] waarbij tevens de eerbied aan historische gedenkteekenen verschuldigd is'.¹¹⁶

Wintgens was verbaasd over Thorbeckes voornemen om het nieuwe paleis langs de Hofvijver te laten verrijzen. Juist aan deze zijde van het Binnenhof lagen de historische lokalen waar in de Republiek het landsbestuur had gezeteld. Dat uitgerekend deze gebouwen moesten plaatsmaken voor de 'Waterclosetconceptie van Rose' kon hij als liefhebber van de vaderlandse geschiedenis en bewonderaar van de Gouden Eeuw dan ook niet over zijn kant laten gaan. Sterker nog, volgens het Haagse Kamerlid was het in ieders belang dat zij behouden bleven. Want, zo sprak hij:

Die vergaderzalen, waarin vroeger de Staten-Generaal en Provinciaal bijeen kwamen, zijn de schoonste monumenten van onze geschiedenis, waaraan niet behoort te worden geraakt dan om ze te restaureren, ze met zorg te herstellen. Niet om ze af te breken, waartoe thans het voornemen bestaat. In die zalen staat de historie van Nederland geschreven. Gaat naar de Trêves-kamer, daar zult ge zien die eene rigting in de Oude Republiek: daar staat uitgedrukt het monarchische beginsel, als men het zoo noemen mag, van die tijden; daar staan in de aloude zaal der Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, in de wanden afgebeeld de Stadhouders, de Prinsen van Oranje.¹¹⁷

Dat de Oranjes aan deze zijde van het Binnenhof gezeteld hadden, was voor de spreker echter niet de enige reden waarom de gebouwen behouden moesten blijven. Vervolgde men namelijk zijn wandeling door de oude gebouwen langs de vijverzijde, dan kwam men aan de andere kant:

In de zaal waar de Staten van Holland vergaderden, waar Jan de Witt zitting had; in die prachtige zaal is uitgedrukt dat andere beginsel, de provinciale souvereiniteit, die zich daar ten toon spreidde.¹¹⁸

Het Binnenhof was in de ogen van Wintgens uniek omdat het evenzeer de plek was van de 'Prinsen van Oranje' als de plek van 'Jan de Witt'. De bebouwing langs de Hofvijver was de bakermat geweest voor verschillende politieke opvattingen en vertegenwoordigde aldus het pluriforme karakter dat zo kenmerkend was voor de Nederlandse politiek. Anders dan het nieuw te bouwen Paleis der Staten-Generaal was het bestaande complex geen 'twistappel', maar juist een plek die dierbaar zou moeten zijn voor alle politieke richtingen. Of men zich nu als liberaal, antirevolutionair of katholiek zag, het Binnenhof was in zijn huidige vorm een nationale plaats, verheven boven partijchap.

In plaats van voort te blijven ruziën over hoe het nieuwe parlamentsgebouw er nu precies uit zou moeten zien, stelde Wintgens de regering daarom voor het paleisplan 'aan een nader onderzoek te onderwerpen' en zich allereerst te richten op de restauratie van die 'eerbiedwaardige gebouwen' die zo'n belangrijke plaats innamen in het nationale verleden. De motie die hij daarop indiende, kwam hem vervolgens op felle kritiek te staan van Thorbecke en Van Eck, die de inhoud ervan als 'ondoelmatig' bestempelden. Toch werd de motie verrassend door een krappe meerderheid in het parlement aangenomen.¹¹⁹ Sinds het laatste debat over de paleiswet, waarin nog iedere motie was weggestemd, hadden blijkbaar meer Kamerleden hun buik vol van Thorbeckes ambitieuze plan en het gemak waarmee het architectentrio de historische bebouwing had afgeschreven.

Een probleem voor Wintgens en zijn medestanders in het parlement was echter dat hun ingreep veel te laat kwam om het plan nog drastisch te wijzigen. In de zomer van 1865, toen de motie eindelijk werd aangenomen, waren de inzendingen voor de prijsvraag al lang en breed binnen en had het architectentrio zich al gebogen over de mogelijkheid een eigen plan op te stellen. Bovendien lieten de drie in een schriftelijke reactie aan de Kamer weten niet van plan te zijn de gebouwen langs de Hofvijver te sparen. De ar-

chitecten erkenden in de brief weliswaar 'dat aan deze gebouwen menige roemrijke herinnering uit onze Vaderlandsche geschiedenis verbonden is', welke zij 'ongaarne zouden willen missen', maar meenden tevens dat de toestand van de gebouwen van dien aard was 'dat aan eene goede herstelling niet meer gedacht kan worden'. Ook aan de locatie van het paleis kon volgens de drie niet worden getornd. Het Binnenhof gold nu eenmaal als 'de akropolis van ons Vaderland' en bouwen op een andere plek was daarom ondenkbaar.¹²⁰ Toen het trio in 1867 een herziene versie van hun ontwerp indiende, deed het dan ook geen concessies aan Wintgens: het tweede plan was zelfs nog uitvoeriger dan het eerste en voorzag in de afbraak van vrijwel alle historische gebouwen binnen het complex.¹²¹

Toch zou de motie van Wintgens een keerpunt blijken in de geschiedenis van het Binnenhof. Overheerste in de jaren veertig en vijftig nog het enthousiasme voor de plannen voor de bouw van een nieuw regeringscentrum, halverwege de jaren zestig bleek reeds dat de voorstanders van nieuwbouw geen meerderheid genoten, en in de jaren die volgden nam de steun voor een paleis alleen maar verder af. Deels hing deze verschuiving van nieuwbouw naar behoud samen met enkele belangrijke personele wijzigingen binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken. Thorbecke, de grote initiator van de paleiswet, trad in 1866 terug als minister. Een jaar later verliet ook Rose het ministerie. Na tien jaar dienst te hebben gedaan als 'bouwmeester der landsgebouwen in de residentie' kreeg hij een riante oudedagsvoorziening aangeboden, waarna hij tamelijk geruisloos uit beeld verdween. De tekeningen voor het paleis der Staten-Generaal werden aldus zijn laatste ontwerp.¹²²

Het vertrek van zowel Thorbecke als Rose bij het ministerie van Binnenlandse Zaken haalde de angel uit de discussie over het paleis. De nieuwe verantwoordelijke voor de landsgebouwen, Lodewijk Hendrik Jan Jacob Mazel, bleek meer bereid tot compromissen dan zijn voorganger. Vrijwel gelijk na zijn aantreden op 1 maart 1867 liet Mazel een inventarisatie maken van de toestand van de bestaande gebouwen op het Binnenhof en berekende op basis van die gegevens wat een eventuele restauratie van de verschillende zalen zou kosten. In het nieuwe paleisplan, dat hij twee jaar later aan minister Cornelis Fock zou presenteren, speelde het behoud van de historische ruimten een belangrijke rol. Zijn ontwerp voorzag niet langer in een volledige afbraak van de gebouwen langs de Hofvijver, maar in een combinatie van nieuwbouw en restauratie, waarbij de Trêveszaal en de voormalige zalen van de Staten van Holland in de nieuwe situatie werden ingepast.¹²³ Met

dit compromis volgde Mazel overigens niet geheel toevallig het advies op dat hoofdinspecteur en voormalig jurylid Conrad enkele jaren eerder reeds per brief aan Thorbecke had voorgelegd. Mazel en Conrad hadden gedurende de jaren veertig en vijftig nauw samengewerkt in het spoorwegwezen en het is dan ook waarschijnlijk dat Mazel op voorspraak van laatstgenoemde de positie van Rose had kunnen overnemen.¹²⁴

Dat het streven naar behoud en restauratie geleidelijk de bovenhand kreeg, bleek ook uit de houding van de Huishoudelijke Commissies van de beide Kamers. Hadden de commissieleden, met uitzondering van de altijd kritische Wintgens, aanvankelijk nog positief tegenover het paleisplan gestaan, vanaf de tweede helft van de jaren zestig keurden zij feitelijk iedere vorm van grootschalige nieuwbouw af en verdween het plan in zeer korte tijd van de parlementaire agenda. Zolang er geen consensus bestond over de bouwstijl van het algemene ontwerp en er geen garantie was dat de historisch waardevolle gebouwen gespaard werden, hielden de Kamerleden hun hakken in het zand. In de praktijk bleef het beleid daardoor voorlopig beperkt tot het behoud van het bestaande complex en incidentele of gedeeltelijke aanpassingen aan de gebouwen. De verschuiving van het zwaartepunt richting 'herstel' werd gelegitimeerd door het door Wintgens in zijn redevoering geformuleerde idee dat het Binnenhof juist in zijn huidige vorm een bij uitstek Nederlands karakter had gehad dat bij geen van de partijen weerstand opriep. In haar veroordeling van de paleisplannen concludeerde de commissie van de Tweede Kamer uiteindelijk dat de situatie in het Koninkrijk een eigenheid bezat en het niet loonde om 'te rade te gaan met hetgeen buiten 's lands gevonden wordt'.¹²⁵ Grootse parlamentsgebouwen zoals die in Engeland of Frankrijk bestonden, leken simpelweg ongeschikt binnen de Haagse context, waar de architectuur al eeuwenlang gekenmerkt werd door kleinschaligheid en diversiteit.

Hoewel aan de zijde van de wetgevende macht het enthousiasme voor een nieuw regeringscentrum zienderogen afnam, gaf men zich aan de zijde van de uitvoerende macht nog niet direct gewonnen. Nadat Fock en Mazel omstreeks 1870 tevergeefs hun compromis hadden gepresenteerd, probeerde Thorbecke het tijdens zijn derde kabinet nog een keer. Begin 1871 vroeg hij de Delftse hoogleraar bouwkunde Eugen Heinrich Gugel het paleisplan een laatste maal uit de la te halen. Gugel was een leerling van architect Ludwig Lange en was op diens aanraden in 1864 door Thorbecke in Delft benoemd. Als hoogleraar was hij dus geen onbekende op het terrein van monumentale overheidsarchitectuur.¹²⁶ De overgebleven tekeningen van het ontwerp dat

Gugel vervolgens maakte, tonen een klassiek en nogal streng ogend parlamentsgebouw. De voorzijde van het paleis dat zou zijn gelegen aan de kant van het Buitenhof, doet qua vorm en uitstraling zelfs enigszins denken aan de *Reichstag* die een kleine twintig jaar later in Berlijn zou verrijzen.¹²⁷ Wat het behoud van de historische ruimten betreft, bouwde het ontwerp waarschijnlijk voort op het plan van Mazel. Uit een omschrijving van het plan blijkt in elk geval dat de Trêveszaal achter de nieuwe gevels behouden zou blijven.

Evenals de meeste andere ontwerpen die sinds het einde van de jaren veertig waren gemaakt, kwam ook het ontwerp van Gugel nooit verder dan de tekentafel. In 1872 overleed Thorbecke in het harnas en verloor het project zijn meest drijvende kracht. Van nog grotere invloed op de teloorgang van het plan was daarnaast de verandering in het denken over monumentenzorg. In 1873 verscheen in tijdschrift *De Gids* het spoedig befaamde artikel 'Holland op zijn smalst', geschreven door de jonge Limburgse jonkheer Victor de Stuers. In zijn artikel pleitte De Stuers in de eerste plaats voor de zorg en restauratie van historisch belangrijke 'kunstmonumenten'.¹²⁸ In dat opzicht sloot zijn betoog dan ook aan bij de meningen van andere gezaghebbende opiniemakers zoals Vosmaer, Alberdingk Thijm en de inmiddels overleden Bakhuizen van den Brink. Wat de betekenis van het artikel echter vooral zo groot maakte, was dat De Stuers pleitte voor een actieve en sturende rol van de overheid in het behoud van historisch belangrijke gebouwen.¹²⁹ De jonkheer had goed in de gaten dat een werkelijke verandering op het gebied van monumentenzorg enkel tot stand kon komen in het centrum van de macht: op het Binnenhof, binnen de muren van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Het betoog van De Stuers kwam op precies het goede moment. Hadden de liberalen in de jaren van Thorbecke altijd volgehouden dat het behoud van cultuurmonumenten 'geene zaak van regering' was, in de jaren zeventig lieten zij dit devies geleidelijk los. Ook de gedachte dat het Koninkrijk zich vooral door vernieuwing weer op de kaart moest zetten – het idee dat in de jaren veertig de 'bouwdrift' op het Binnenhof op gang had gebracht – raakte na Thorbeckes dood enigszins op de achtergrond. De liberalen hadden hun politieke macht inmiddels stevig verankerd en de centrale positie van het parlement lag vijftientwintig jaar na de grondwetsherziening zo goed als vast. De behoefte om zich door middel van 'representatieve' nieuwbouw te profileren was daarom waarschijnlijk lang niet zo groot als een kwarteeuw daarvoor.¹³⁰ In plaats daarvan overheerste nu ook bij liberalen steeds vaker de overtuiging dat juist een 'monumentalisering' van het eigen verleden de

maatschappelijke eenheid binnen het Koninkrijk kon versterken en de natie aldus naar een hoger plan kon tillen. In liberale tijdschriften, zoals *De Gids*, nam de aandacht voor het nationale belang van monumenten sterk toe en in dat opzicht was 'Holland op zijn smalst' dan ook representatief voor een nieuwe richting.¹³¹

De kans om zijn opvattingen over monumentenzorg in de praktijk te brengen, kreeg De Stuers in 1874 toen bij Koninklijk Besluit een College van Rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst werd ingesteld. Een jaar later, in juli 1875, volgde bovendien de benoeming tot chef-referendaris van de nieuwe afdeling Kunsten en Wetenschappen op het ministerie van Binnenlandse Zaken. De Stuers kreeg een kantoor naast de Hofkapel en feitelijk een vrijbrief om de monumentenzorg en het archief- en museumbeheer naar zijn hand te zetten.¹³² Vanuit een van de gebouwen die kort daarvoor nog op de nominatie hadden gestaan om gesloopt te worden, zou hij zich in de jaren die volgden sterk maken voor de restauratie en het herstel van talloze historische gebouwen, waaronder het Binnenhof. Hoewel hij daarbij net als Rose een zeer eigenzinnige koers voer en onder meer oudgediende Vosmaer tegen zich in het harnas joeg, zou een complete afbraak van het complex nooit meer onderwerp van discussie zijn. De gebouwen waren inmiddels nationaal erfgoed.

Een hof voor heel de natie?

Hoezeer de jaren rond 1880 een keerpunt vormden in het denken over het Binnenhof, bleek ook uit een aantal publicaties dat in deze periode het licht zag. Was de aandacht voor de historische betekenis van de plek tot die tijd beperkt gebleven tot de eerdergenoemde opiniestukken in tijdschriften als *De Nederlandsche Spectator* en *De Gids*, gedurende het laatste kwart van de negentiende eeuw verschenen ook volwaardige studies naar de geschiedenis van het complex. De belangrijkste van deze boeken was het omvangrijke en rijk geïllustreerde werk *Het Binnenhof te 's Gravenhage in schrift en plaat*, dat in de periode 1879-1884 in twee delen werd uitgegeven.¹³³ Auteur van dit boek was de bekende letterkundige Arnold Ising. Dat Ising de geschiedschrijving van het complex voor zijn rekening nam, was geen toeval. Als redacteur van de *Spectator* en stenograaf van zowel de Eerste als de Tweede Kamer was hij als geen ander bekend met de discussies die er de voorbije jaren over het lot van het Binnenhof waren gevoerd.¹³⁴ Net als zijn collega

Vosmaer en zijn 'buurman' De Stuers was Ising bovendien een groot voorstander van behoud van de historische gebouwen. Zijn werk, dat qua stijl en vormgeving enigszins deed denken aan een sprookjesboek, leek er dan ook in de eerste plaats op te zijn gericht de geschiedkundige waarde van het complex bekend te maken bij een groter publiek. Een taak waar hij als schrijver in slaagde: al voordat het eerste deel van *Het Binnenhof te 's Gravenhage* van de drukpers rolde, hadden meer dan honderd mensen uit alle delen van het Koninkrijk zich voor een exemplaar ingeschreven.¹³⁵

Kort na de uitgave van Isings boek volgde nog een aantal uitgaven dat de geschiedenis van het Binnenhof onder de loep nam. Anders dan het omvangrijke werk van Ising richtten deze boekjes zich vooral op de bouwgeschiedenis van het complex en waren zij geschreven door personen die direct bij het beleid ten aanzien van de gebouwen betrokken waren. Een van deze auteurs was Victor de Stuers, die na een reorganisatie op het ministerie van Binnenlandse Zaken grotendeels buitenspel was komen te staan en via deze uitgave zijn plannen voor het Binnenhof weer op de agenda probeerde te zetten. Nu het behoud van de historische gebouwen inmiddels onomstreden was, had de discussie namelijk een nieuwe wending genomen: niet langer ging het over afbraak en nieuwbouw, maar wel over de vraag hoe de gebouwen dan precies geconserveerd en gerestaureerd dienden te worden. Wilde men het bestaande Binnenhof ook voor de komende eeuwen blijven gebruiken, dan was een ingrijpende opknappbeurt immers noodzakelijk.

Op dit punt bleek Victor de Stuers nogal een uitgesproken mening te hebben. Voor de Limburgse katholiek De Stuers lag de betekenis van het Binnenhof als nationale plek van verzoening namelijk vooral in de late Middeleeuwen, de tijd voor de Opstand. Mocht het complex voor de toekomst behouden worden, zo meende hij, dan diende met name de middeleeuwse oorsprong van de gebouwen bij de restauratie tot uitdrukking te worden gebracht. Hoe dit idee in de praktijk vorm moest krijgen, blijkt uit een tekening van het Binnenhof in vogelvlucht die De Stuers in 1876 liet maken. De tekening toont de destijds bestaande gebouwen van het Binnenhof, maar dan volledig aangepast in een neogotische stijl. Zo zijn niet alleen de Ridderzaal, het Rolgebouw en de Hofkapel 'teruggebracht' in hun gotische stijl, ook niet-middeleeuwse gebouwen als de Mauritstoren, het Stadhoudersplein, het Kwartier en Rose' ministerie van Koloniën zijn in de tekening voorzien van spitse torentjes en hoge vensters. Als het aan de referendaris van Kunsten en Wetenschap lag, zouden dus ook de gebouwen uit latere eeuwen uiteindelijk een neogotisch uiterlijk krijgen.¹³⁶

Deze voorliefde van De Stuers voor de neogotiek had overigens al vanaf het begin van zijn aanstelling bij Binnenlandse Zaken een stempel gedrukt op het beleid ten aanzien van de 'Landsgebouwen'. Toen in 1876 het plan voor een nieuw departementsgebouw voor Justitie – dat na het debacle van Rose in de la was verdwenen – opnieuw op tafel kwam, koos de referendaris bijvoorbeeld voor een ontwerp van de jonge architect Cornelis Hendrik Peters. Deze Peters was een leerling van de bekende Roermondse architect Pierre Cuypers. Hij was in hoge mate beïnvloed door Cuypers' historiserende wijze van bouwen, die op zijn beurt geïnspireerd was door het werk van de Franse bouwmeester Eugène Viollet-le-Duc, waarbij historische restauraties gepaard gingen met fantasierijke aanpassingen in neogotische, pseudomiddeleeuwse stijl.¹³⁷

Geheel in lijn met de ideeën van zijn leermeester had Peters een enigszins fantasierijk gebouw voorgesteld dat zowel leunde op de laatmiddeleeuwse gotiek als de Hollandse renaissance en op het eerste gezicht nogal sprookjesachtig aardeed.¹³⁸ Voor De Stuers kwam deze geïdealiseerde 'historische' architectuur echter het dichtst in de buurt van de 'nationale' Nederlandse stijl die hij voor het Binnenhof voor ogen had. Een concurrerend ontwerp, dat een gebouw in zuivere *beaux-arts*-stijl voorstelde, wees hij dan ook af met het argument dat het niet oorspronkelijk genoeg was. Een dergelijk overheidsgebouw had volgens hem net zo goed 'in Brussel of Parijs kunnen staan'.¹³⁹

Na Peters te hebben aangetrokken, richtte De Stuers zijn pijlen ook vrijwel meteen op de bestaande gebouwen op het Binnenhof. Zo gaf hij in het jaar dat met de bouw van het Justitiegebouw werd begonnen, Cuypers de opdracht om de Ridderzaal en het daarachter gelegen Rolgebouw zoveel mogelijk in hun middeleeuwse toestand terug te brengen. Het resultaat van diens ingreep was dat een aantal van zestiende- en zeventiende-eeuwse aanbouwsels werd afgebroken en de gevels van beide gebouwen een volledig nieuw aanzien kregen. De aanblik van de oude grafelijke zalen, die tot die tijd vooral robuust en sober was geweest, was na de 'restauratie' van Cuypers bijna speels te noemen, met spitse torentjes, frivole decoraties en opvallende vensters. Precies zoals De Stuers het in zijn tekening van het ideale Binnenhof had voorgesteld.¹⁴⁰

Zijn plan van een geheel in neogotische stijl gegoten Binnenhof zou geen werkelijkheid worden. Hoewel De Stuers, Cuypers en Peters gezamenlijk een krachtig blok vormden, beschouwde namelijk lang niet iedereen hun uitgesproken neostijlen als het geschiktst voor de restauratie van het rege-

ringscentrum.¹⁴¹ Met name in liberale en protestantse kringen ontstond een toenemend bezwaar tegen de inspanningen van het driemanschap. Zo waarschuwde onder meer Vosmaer, die tot voor kort nog samen met De Stuers vóór behoud van het complex had gestreden, reeds in 1877 voor de toenemende ‘verroomsing’ van de Nederlandse architectuur. Volgens de criticus waren de gebruikte stijlen in de eerste plaats ‘katholiek’ en zodoende ongeschikt als nationale stijl.¹⁴² Daarnaast ondervond De Stuers ook tegenwerking binnen de organisatie van het landsbestuur zelf. Zijn directe leidinggevende op het ministerie, secretaris-generaal Paul François Hubrecht, koesterde argwaan jegens zijn katholieke ambtenaar en kon eveneens weinig sympathie opbrengen voor de roomse signatuur van diens werk.¹⁴³ Nog geen drie jaar na zijn aantreden bij de afdeling Kunsten en Wetenschappen werd De Stuers de zorg over de Landsgebouwen ontnomen, toen deze na een reorganisatie werd overgeheveld van Binnenlandse Zaken naar het nieuwe departement van Waterstaat. Had de referendaris voorheen nog een flinke vinger in de pap gehad inzake het beheer van het complex, na de oprichting van het ministerie van Waterstaat in 1878 was hij grotendeels vleugellam.¹⁴⁴

De ambtenaren op het nieuwe ministerie bleken niet bereid om de lijn van De Stuers voort te zetten. Toen de volgende stap in de aanpassing van het Binnenhof zich in 1879 aandiende, wensten zij in ieder geval geen rekening te houden met diens alomvattende ‘herstelplan’ voor het Binnenhof. In plaats van de opdracht voor de renovatie aan Cuypers of Peters te verlenen, benaderde het ministerie de jonge, uit Utrecht afkomstige architect Ferdinand Jacob Nieuwenhuis, die zijn opleiding had genoten aan de Delftse school van Gugel. In de jaren die volgden, zou Nieuwenhuis een groot deel van de noordzijde van het Binnenhof ingrijpend verbouwen en herstellen. De bouwstijl die hij daarbij toepaste, was weliswaar op de Hollandse renaissance geïnspireerd, maar in een veel minder uitbundige uitvoering dan de varianten van Peters en Cuypers. Anders dan zijn door de middeleeuwse gotiek geïnspireerde collega’s gaf Nieuwenhuis de voorkeur aan een strakke, zakelijke stijl, zonder veel opsmuk. Een vorm van architectuur die meer aansloot bij de classicistische traditie van Gugel en Rose.¹⁴⁵

Het gevolg was dat vanaf 1879 twee verschillende beleidslijnen ten aanzien van de gebouwen op het Binnenhof langs elkaar liepen: aan de ene kant waren er de door De Stuers geplande bouw- en restauratiewerkzaamheden van Peters en Cuypers, aan de andere kant de door het ministerie van Waterstaat geïnitieerde renovatie door Nieuwenhuis. Beiden trachten het Bin-

nenhof door middel van een historiserende stijl als nationaal regeringscentrum opnieuw op de kaart te zetten, doch ieder op zijn totaal eigen manier. Het historische complex mocht dan wel van de sloophamer gered zijn, voorlopig bleef de zoektocht naar een passende stijl een heet hangijzer. Als de gevels van het nationale regeringscentrum eind jaren 1870 iets uitstraalden, dan was het, net als tijdens het ancien régime, hooguit eenheid in verdeeldheid.

Een historisch bondgenootschap

De wereld kende in het midden van de negentiende eeuw een kleine explosie aan nieuwe parlaments- en regeringsgebouwen. Bijna overal in Europa en op veel plaatsen in Noord- en Latijns-Amerika verrezen in deze periode monumentale tempels voor de belangrijkste vertegenwoordigers van de wetgevende en uitvoerende macht, niet zelden in indrukwekkende neoclassicistische stijl uitgevoerd en opgetrokken uit statig wit marmer. Zij waren de steen geworden manifestaties van de moderne natiestaat en waren de tastbare schakels tussen de bevolking en haar overheid.¹⁴⁶

Ook in Nederland had het weinig gescheeld of het historische Binnenhof had plaatsgemaakt voor een dergelijke parlementaire tempel. De plannen die gedurende het derde kwart van de eeuw in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken voor het regeringscentrum werden gemaakt, wazen in elk geval voortdurend in die richting. De vervanging van de oude bebouwing door een meer ‘representatief’ nieuw regeringscentrum was een wens die gedurende de jaren vijftig en zestig voornamelijk in liberale kringen leefde. Nu met de grondwetsherziening van 1848 de overgang naar een nieuwe tijd voltooid was, kon ook het historische Binnenhof plaatsmaken. Sinds het einde van de jaren veertig zouden architecten als Craner, Rose, vader en zoon Lange, Mazel en Gugel zich daarom vrijwel onophoudelijk met de vormgeving van het Binnenhof bezighouden, zij het dikwijls zonder noemenswaardig resultaat. Afgezien van de ingrijpende verbouwing van de Ridderzaal door Rose en zijn opvallende gebouwen van Koloniën en de Hoge Raad aan het Plein, was het aanzien van het Binnenhof in de jaren zeventig nauwelijks veranderd ten opzichte van het begin van de negentiende eeuw.

Dat de verbouwing van het regeringscentrum beperkt was gebleven tot een tweetal nieuwe gebouwen en een glazen dak voor de Ridderzaal, was

grotendeels het gevolg van de tweedracht die de verschillende plannen te weegbrachten. Al vanaf het moment dat Craner zijn eerste bouwplannen voor een nieuw Binnenhof had gepresenteerd, vielen beleidsmakers, ingenieurs, volksvertegenwoordigers en journalisten over elkaar heen om de nieuwbouwplannen te veroordelen. Dat in deze discussies over de vormgeving voortdurend verschillende aspecten van de plannen aan kritiek onderhevig waren, droeg bovendien niet bij aan de slagingskans van de ontwerpen. Verschillen van inzicht op het gebied van esthetica, techniek, politiek en cultuur maakten de kwestie al snel tot een ondoordringbaar moeras, waarin de betrokken architect snel weg dreigde te zakken.

Toch zijn er in deze kluwen van meningsverschillen achteraf gezien twee fundamentele kwesties aan te wijzen die de grootschalige nieuwbouw op het Binnenhof de das hebben omgedaan. In de eerste plaats liepen de plannen stuk op de politiek-ideologische verdeeldheid in de Kamer. Zo lag het plan van het tweede kabinet-Thorbecke om een parlamentsgebouw neer te zetten dat 'het grondwettelijk verbond' tussen vorst en volk 'op gepaste wijze deed uitkomen' politiek te gevoelig bij conservatieven en antirevolutionairen. Kamerleden als Groen van Prinsterer zagen de bouw van een dergelijk 'paleis' als een misplaatste verering van het parlement en een 'eenzijdige huldiging' van het beginsel van de volkssoevereiniteit. Voor hen was het onacceptabel dat het parlement een onderkomen ter beschikking kreeg dat vergelijkbaar, of misschien zelfs beter, was dan dat van de vorst. Hoewel de Paleiswet van 1863 werd aangenomen, zou het draagvlak voor dit 'liberale plan' dan ook nooit Kamerbreed zijn.

Wel blijft natuurlijk de vraag of de conservatieve vleugel in de Kamer alleen op den duur genoeg weerstand tegen het 'paleis' had kunnen bieden, of de nieuwbouw in een andere richting had kunnen sturen. Belangrijk was daarom de tweede kwestie: de geleidelijk veranderende visie op monumenten. Was 'monumentaliteit' tot aan het midden van de negentiende eeuw namelijk nog voornamelijk een zaak van nieuwe gebouwen en gedenktekens oprichten, vanaf de jaren vijftig en zestig klonk steeds luider een tegengeluid. Een tegengeluid dat bovendien niet ontstaan was in conservatieve, antirevolutionaire kring, maar juist afkomstig was uit de progressief liberale en katholieke hoek. Het waren immers vooral publicisten als Vosmaer en Alberdingk Thijm die zich in tijdschriften als de *Nederlandsche Spectator* en *Dietsche Warande* tegen het overheidsbeleid keerden en zich sterk maakten voor het behoud van bestaande historische monumenten.

Dat een uitgesproken antirevolutionair als Groen en een uitgesproken

liberaal als Vosmaer elkaar vonden in een gedeelde visie op het Binnenhof, is opmerkelijk. Het gelegenheidsverbond tussen conservatieve Kamerleden en progressieve opiniemakers bleef gedurende de periode 1848-1872 consequent kritiek uiten op de nieuwbouwplannen voor het Binnenhof en had aldus een belangrijk aandeel in het uitstel en uiteindelijk zelfs het afstel van een grootschalige afbraak van het bestaande gebouwencomplex. Het was een verzet van personen, niet verbonden door politieke kleur of ideologie, maar in de eerste plaats door de belangstelling voor een gemeenschappelijk verleden.